

ROLUL POVESTIRII ÎN CONSTRUIREA SPAȚIULUI IDENTITAR

Mihaela Bucin
Universitatea din Szeged, Ungaria

Abstract

The Romanian communities from the Hungarian Plain form a number of peripheral compact groups, which maintained their identity features after 1920, mainly because their closed character. In an area that is well-defined geographically and spiritually, these islands with specific identity – hereafter referred to as identity areas- became at present extremely vulnerable.

The aim of this work is to present the way how the Romanians from Hungary define their own identity area, and how this is reflected in folk stories told by contemporary story-tellers.

The stories are based on the presentation of some local heroes related to the establishment of their settlements, anti-heroes with unusual behavior, or through description of everyday aspects of family life.

Most of the stories are memorised elements of oral history of the economic and social conditions of those days. Their real value of these stories is due to the fact that they are – still- “alive”, transmitted in the locally spoken dialect of the Romanian language, strengthening the cohesion between the members of the group.

Definesc drept spațiu identitar perimetrul geografic și spiritual între limitele căruia o comunitate se simte solidară și “în siguranță” din punct de vedere etnic, lingvistic, religios. În Câmpia Ungară, de-a lungul graniței vestice a României, există în jur de zece comunități cu spații identitare românești distincte, aflate într-un proces alarmant de asimilare. Narațiunile personale pe care le-am consemnat în unele din aceste comunități (câteva sunt cuprinse în *Anexa* acestei lucrări) nu sunt rezultatul unor interviuri speciale, privind direct identitatea etnică, apartenența națională ori statutul de minoritar al povestitorilor. Totuși, aceste povestiri pot fi considerate element important în construirea identității, căci: sunt povestite în limba română (variate locale ale graiurilor crișean și băntean), cuprind istoria orală a localităților, oferă o imagine a spațiului identitar și a mentalităților, prin descrierile de tradiții, obiceiuri, conflicte, eroi și antieroi locali.

Voi începe incursiunea în universul povestirilor din câteva comunități ale românilor din Ungaria pornind de la volumul cu titlul *Colțul Viforului* (Féja, 1937) apărut în perioada imediat următoare anexării Transilvaniei la

teritoriul României. Sociograful Fėja Géza întreprinde în 1930 o călătorie “de studii” în partea de est a Ungariei, în zona de periferie a Marii Câmpii Ungare, considerată (până astăzi) ca fiind retardată din punct de vedere economic și social. El ajunge și în localitatea Kétegyháza/Chitighaz, situată la zece kilometri de orașul Giula și locuită în mare parte de români.

Experiența călătoriei a fost finalizată printr-un volum de descrieri sociografice, un rechizitoriu al țăranimii din Câmpia Ungară împotriva moștenirii sociale dezavantajoase lăsate aici de Ungaria veche, în care se găsește și imaginea spațiului identitar românesc (vezi la *Anexă* traducerea fragmentului *Chitighaz — un sat românesc*). Scriitorul, naționalist extremist, adept al unui misticism rasial, lasă o descriere de „intrus”, o confirmare *in nuce* a imagii despre români, dovedind că a găsit la Chitighaz acea atmosferă, acele personaje, acele reacții pe care își propusese inițial să le întâlnească.

Spațiul identitar al Chitighazului e prezentat de Fėja prin patru categorii de stereotipuri imagologice, două psiho-mentale, două istorico-sociale: perpetua dorință a românilor de a ieși în evidență; firea închisă, șovină, impasibilă a românilor; legătura lor indisolubilă cu biserica ortodoxă; spiritul gregar al intelectualității românești de a-și baza orientările pe interesul etnic. Fėja face iluzie și la legătura mistică dintre o etnie și o anumită culoare a spectrului, în cazul românilor, albastrul. Acest clișeu funcționează, de altfel, până azi, în zonele de interferență româno-maghiară, unde fiecare dintre cele două etnii preferă, simbolic, o culoare “națională”. Culoarea prin excelență unghurească este verdele (una dintre culorile drapelului maghiar), în timp ce românilor le este asociat galbenul (mai ales în Transilvania) sau albastrul (în cazul românilor din Ungaria). Fără a cerceta mecanismul declanșării acestor asociații, menționăm, totuși, că albastrul a jucat în primul rând o marcă de clasă socială o dată cu dispozițiile Împărătesei Maria Tereza, referitoare la familiile de iobagi, printre care figura și stigmatizarea locuințelor acestora prin vopsirea pereților exteriori în albastru. Cum românii reprezentau națiunea cea mai numeroasă din estul Monarhiei și cum cea mai mare parte a lor aveau statut de iobagi, e logic faptul că așezările românești erau dominate de culoarea albastru. Până în preajma celui de-al doilea război, mediile rurale românești din Ungaria și-au păstrat preferința pentru această culoare.

O mărturie – răspuns, reacție la constatările sociografului maghiar cu privire la stridența albastră a caselor țăranilor români, se găsește în volumul de amintiri al unui chitighăzean, Gheorghe Santău (Santău, 2001, 113), care avea 14 ani la apariția primei ediții a volumului *Colțul Viforului* (în 1937) și își

amintește de furtuna contradictorie pe care a provocat-o acesta în toiul procesului de alunecare spre dreapta a politicii Ungariei:

“Se poate că pentru un străin au însemnat pe atunci prea izbitoare, țipătoare, culorile caselor din sat. Dar noi am fost obișnuiți ca pereții caselor, mai ales la stradă, să fie vopsiți în albastru, ceea ce la noi se spune alboiet, și înseamnă albastru închis (...). La noi, albastrul deschis e vânăț. Pe atunci n-am știut, doar am simțit că această culoare este un simbol al românismului. Mi s-a întâmplat un caz ciudat pe această temă. Eram elev la școala civilă din Aletea, și la ora de lucru manual tema ne-a fost cioplirea unui băț cu motive pe placul nostru. La sfârșitul orei, profesorul ne-a îndemnat să ducem acasă lucrul făcut și în ora viitoare să-l prezentăm vopsit. Timp de o săptămână am fost în dilemă, ce culoare să-i dau. (...) Bineînțeles, am decis pentru albastru. Și înaintea orei de lucru manual ne-am pregătit pe bancă bășurile colorate. Atunci mi s-a întâmplat că cel mai bun prieten din clasă mi-a zis cu ochii scânteietori de ură: (...): Am știut, am fost convins că vei alege albastrul! Nu a spus mai mult. Nici eu nu i-am răspuns. Am tăcut. Prin gând, în sinea mea, mi-a trecut doar atât: te scandalizezi că sunt român, dacă nu aș fi român nici n-ai fi observat că am colorat bățul în albastru. (...) Ești un renegat, fiindcă nici tu nu ești ungar de origine (anterior avea nume slovac, pe care familia lui l-a ungarizat nu cu mult înainte)... Am rămas prieteni, dar prietenia aceasta nu a mai fost atât de senină ca înainte”. (Santău, 2001, 114)

Sociograful Féja Géza consideră că românii care au rămas în Ungaria – ca și germanii – și-au păstrat relațiile atavice cu națiunea-mamă de dincolo de frontieră. Nu același clișeu îl formulează în cazul slovacilor, al căror grup etnic e privit ca mult mai bine integrat în națiunea maghiară, dat fiind faptul că slovacii nu au putut fi puși în legătură cu o formă statală modernă de-sine-stătătoare, ca românii de după 1859:

„La cei aparținând minorității slovace, am simțit intenția unui atașament instinctual, am reușit să fac să răsunе în ei strune umane ce depășeau sentimentele segregacioniste. Însă preotul român, învățătorul român, proprietarul român sunt suspicioși, tăinuitori, plini de neîncredere și surzi față de gândurile noastre sincere pentru popoarele și culturile din bazinul Dunării. Să fie din cauza faptului că națiunea română e încă prea tânără?”(Feja, 1937, 45)

Féja presupune legături culturale strânse între românii din Ungaria și România, o unitate indisolubilă a spațiului identitar românesc, atât prin instituțiile de cult cât și prin învățământul public. Însă Gheorghe Santău nu percepe această unitate, e chiar consternat de afirmația conform căreia elevii români au avut la dispoziție manuale românești:

„...între cele două războaie mondiale, învățământ românesc în Chitighaz n-a existat, astfel nici nu am primit manuale din România. Tatăl meu, născut în anul 1901, încă a urmat școală română în sat, bineînțeles școală confesională ortodoxă. Terminând 6 clase primare

prin anii 1930-35, în timpul meu nu a fost școală românească în sat. Abia într-un singur an școlar am avut ocazia să particip, săptămânal o dată, la o oră de limba română, ținută de soția unui preot ortodox. În cadrul acestor ocupații, rare și scurte, după dictare am încercat să ne însușim fărâme din limba literară română. Manuale românești nu am avut. Eu nici nu am văzut.” (Santău, 2001, 114).

În ceea ce privește rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității românești în Ungaria, acesta s-a diminuat considerabil în condițiile politice de după război, fapt care a dus la o transformare accelerată a spațiului identitar prin grăbirea procesului de asimilare etnică și de pierdere a limbii.

În plus, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o parte destul de importantă a românilor din Chitighaz a adoptat cultul neoprotestant baptist. La începuturi, baptismul a contribuit, în primul rând prin folosirea limbii, la menținerea spațiului identitar. Momentul în care baptismul pătrunde printre chitighăzeni este fixat în iarna anului 1891, când:

„Gheorghe Șimonca o adus de la Curtici o biblie și cetind din ea, chema mai pe mulți oameni să asculte, iar luni după Rusalii în anul 1893 s-au dus la Curtici la adunare și din aceea zi au început a predica acea religie, pocăința.” (Cioca, 1993, 11).

În jurul anului 1930, comunitatea baptistă din Chitighaz număra în jur de 300 de membri botezați și mai multe sute de simpatizanți, unguri și români¹. După război, timp de mai multe decenii, au existat legăturile strânse – subversive, în mentalitatea politică a timpului – cu comunitățile baptiste românești din Câmpia Aradului. În acest fel, chitighăzenii bapțiști au împrumutat un cod lingvistic special, format în condiții de grup religios închis, cu calcuri după engleza americană, limba „oficială” a baptismului. Pe de altă parte, sub influența noului cult, chitighăzenii bapțiști au fost determinați să renunțe la obiceiurile tradiționale ale vieții de familie, mai ales în cadrul manifestărilor cu caracter social (botez, nuntă, înmormântare).

În ultimul deceniu, după legalizarea *de facto* a practicării cultului baptist, asimilarea prin pierderea limbii s-a accentuat și în adunările baptiste ale românilor din Ungaria, *serviciul divin* se desfășoară, în general, în limba maghiară.

Povestirile cu caracter personal / local înregistrate la Chitighaz în ultimii ani ai secolului XX nu refac nici puternica imagine de spațiu identitar

¹ În 1920, populația localității era de 4661 de locuitori, dintre care 3134 erau români (Csobai, 1996)

închegat din volumul *Colțul Vîforului*, dar nu mai susțin nici prezentările ca spațiu oprimat, din *Amintirile* lui Gheorghe Santău.

„Mărginiți la o singură cultură, nu suntem numai orbi la culturile altora, ci și miopi când e vorba despre a noastră! Experiența alterității (și elaborarea acestei experiențe) ne face să vedem ceea ce nici nu ne-am fi putut imagina. (...) Cu toții suntem tributari unor convenții ale epocii noastre, ale culturii noastre și ale mediului nostru social.” (Laplatine, 2000, 40).

Cum n-am cunoscut aceste premise în urmă cu mai mult de un deceniu, întâlnirea mea de modest cercetător al românității din Ungaria cu realitățile din mica localitate Otlaca Pustă, a fost un impact. Satul, așezat într-o poziție periferică față de centrele urbane din zonă, m-a întâmpinat promițător, cu inscripția bilingvă *Otlaca Pustă / Pusztattlaka*. În mai puțin de zece minute am reușit să străbat distanța până la panoul barat, care mă avertiza că am ajuns la capătul satului. Din toate direcțiile este vizibilă turla bisericii ortodoxe, situată pe singura colină din zonă. În partea posterioară a curții bisericii se odihnesc cei dreپți, într-un cimitir relativ nou, iar în față – ca o destinație inedită pentru o curte de biserică – se ținea, până prin anii 1960, jocul duminical. Astfel, la sărbătorile satului lua parte întreaga sa comunitate, vii și morți. De pe colina bisericii, se vede cătunul slovacilor, odinioară cultivatori de dovleci, strâns în jurul bisericii evanghelice. Între turnurile celor două biserici e o distanță de un kilometru și mai bine. Peste drum de primăria construită „în democrație” (care pentru otlăcani înseamnă „perioada comunistă”) este o a treia biserică, având o clopotniță mărunță: romano-catolică. În diminețile duminicilor fără soț, un preot solitar vine de aiurea, pentru nevoile sufletești ale celor câteva zeci de bătrâni maghiari, șvabi și slovaci catolici din sat. Cu toții, otlăcanii nu depășesc cifra de cinci sute de suflete.

Cătunul românilor, odinioară cultivatori de tutun (azi se străduiesc să trăiască din cultivarea pepenilor), cu cele cinci străzi ale sale, este ca o jucărie modestă, veche dar bine întreținută, în mâna uriașă a Câmpiei Ungare. Strada ce duce la școală poartă și azi numele unui erou local, *Lakatos Péter*, comunist înverșunat sau numai impostor, asta nu interesează pe nimeni! Școala cu clase simultane are, anual, în jur de 30 de elevi. Două cadre didactice (dintre cele patru-cinci) știu românește: profesoara de română, originară din Micherechi, care face naveta dintr-o localitate învecinată, și profesorul de matematică, emigrant născut la Craiova. Nici un elev nu poate purta o conversație continuă în limba română. Obiectul *Limba și literatura română* se predă la nivel de limbă străină, în 4-6 ore pe săptămână. Nici părinții nu știu românește, iar dintre bunici, unii vorbesc slovăcește, cei mai mulți românește și toți ungrește.

Nu ca anecdotă sau ca problemă de perspicacitate, unii dintre copii te lămuresc: *tata e român, mama e slovacă, eu sunt ungar!* Astfel sunt distruse toate legile pe care etnologii au întemeiat conceptul de *filiație*, care cu două generații în urmă governa încă grupurile din Otlaca Pustă.

Un grai local, arhaic și neunitar, un statut economic și social dezavantajos, o intelectualitate firavă și dezorganizată: aceasta este „zestrea” cu care românitatea din Ungaria rămâne după separarea din 1920.

Bătrânii otlăcani își numesc satul *Pusta Otlăcii*, adică pământul, terenul agricol care, la sfârșitul secolului al XIX, aparținuse localității Otlaca Mare (azi Grăniceri). Locuitorii din Otlaca Mare îi spun și astăzi așezării-satelit rămasă în Ungaria, la numai 26 de kilometri, Otlaca Mică (Colta, 2001, 133). Toți locuitorii satului, mici și mari, băștinași sau venetici, români sau neromâni, au cunoștință despre legenda întemeierii satului, o memorată care circulă în mai multe variante locale, atât în română cât și în ungurește.

În anii 1970, otlăcanul Mihai Purdi a așternut pe hârtie, la cererea folcloristului Alexandru Hoțopan, toate basmele, snoavele, ghicitorile pe care le știa, dintre care multe au și văzut lumina tiparului. (Hoțopan / Hocopán, 1977; 1982). Deși povestitorul cunoștea „legenda” întemeierii satului, el n-o include printre textele sale, probabil având în vedere caracterul realist al acesteia ori pentru că nu-i acordă valoarea estetică a categoriilor tradiționale.

În 1999 am avut ocazia să particip la o tabără etnografică organizată Otlaca Pustă, și aici, timp de o săptămână, muzeografa Elena Rodica Colta din Arad a înregistrat mai multe variante ale „povestirilor de întemeiere a satului Otlaca Pustă” (Colta, 2001, 130-143). Toate aceste texte, menite să ofere o istorie alternativă, orală, a satului gravitează în jurul personajului Ștefan Rus, poreclit Părădaica și au valoarea unor documente care nu doar re-fac evenimentul istoric, ci și „îmbracă” această re-facere într-o haină de ceremonial cu gesturi, cuvinte și tăceri aproape magice.

Eu ascultasem deja primele variante ale povestirilor despre Părădaica între anii 1991-1993, fără să știu nimic despre istoria „oficială” a satului. Locuitorii, unii în vârstă de peste 80 de ani, prezentau evenimentele ca petrecute foarte departe în timp, încât „încropirea” acestei mici localități părea contemporană cu facerea lumii, în realitate ea s-a format după 1878. Unii povestitori includ în narațiunile lor toposuri cu existență incertă (dealul cu cimitirul vechi, palatul unui conte), elemente care alunecă spre mitic și pot fi, deci, contaminate cu alte categorii epice. Dar, în primul rând, figura carismatică a „întemeietorului” și unele elemente narrative cu circulație largă în Câmpia Aradului mă fac să cred că povestirea e clădită pe altele, mai vechi, de același

tip și cu aceeași funcție, aceea de motivare psihologică a prezenței unei întregi comunități de intruși într-un spațiu pe care l-au primit într-un mod neconvențional: în dar, și care între timp a fost supus unei alienări intempestive, rămânând dincolo de graniță. Perpetuarea „legendei” și impulsul localnicilor de a o povesti imediat, fără condiția talentului și fără etica „profesională” a povestitorului par a surveni din intenția „explicării” unei trădări.

„Legenda” întemeierii satului Otlaca Pustă e reductibilă la un nucleu stabil și la câteva serii de acțiuni în relație combinatorie sau de excludere, de care te poți apropia, la urma urmei printr-un „act de lectură” (Cf. Constantinescu, 1986 / b, 53).

Conținutul intrinsec al narațiunii este următorul: țăranul Ștefan Rus, poreclit Părădaica, cumpără mai multe hectare de pământ din teritoriul care se numea pe atunci Pusztá Medgyes (adică terenul agricol, “pusta”, care aparținea localității ungurești limitrofe ce poartă azi numele Megyesegyháza). El împarte din acest pământ loturi egale la 40 de familii din localitatea sa natală, Otlaca Mare. Astfel ia naștere satul Otlaca Pustă. Părădaica ctitorește pentru noul sat o biserică iar în testamentul său interzice ca românii să vândă celor de alt neam pământurile donate de el.

Paralel cu narațiunile orale, în sensul că nu se intersectează cu conținutul acestora, există referiri fragmentare la acest moment spațiu / timp în lucrările unor istorici și geografi maghiari.

Dicționarul geografic al lui Fényes (Fényes, 1851) utilizează denumirea de Pusta Medgyes, deci „pământul din hotarul localității Medgyes”, existentă deja din secolul al XVIII-lea, menționând că aici trăiesc 427 de suflete, dintre care 345 de maghiari și 82 de coloniști cultivatori de tutun, cărora nu le specifică proveniența etnică. Un alt autor maghiar notează că, în 1855, trăiau aici 512 oameni „mai degrabă catolici” (Cf. Colta, 2001, 134). Până la recensământul din 1890, numărul locuitorilor din unitatea administrativă Medgyes-Bodzás, care includea și Pusta, urcă la 3718, această curbă demografică brusc ascendentă nu este însă motivată. La începutul secolului al XX-lea, într-o monografie a Comitatului Arad se precizează că aici trăiesc 2106 locuitori „coloniști maghiari, cultivatori de tutun” (Somogyi, 1912, 252).

O informație sumară, aflată într-o descriere economică a regiunii (Gaál, 1898, 40) se referă la faptul că, din anul 1878, localitatea Otlaca Mare obține pământuri la 26 de kilometri de vatra satului. Acestea trebuie să fie pământurile cumpărate de Rus, dar de la cine și în ce condiții sunt amănunte care nu mai pot fi refăcute pe baza izvoarelor scrise.

Tradiția orală despre devenirea satului Otlaca Pustă pare o plasă, o rețea aruncată peste evenimentul istoric, acroșând o serie de texte polimorfe *relata refero*, structurate parcă după principiul istoricului antic, enunțat de Herodot:

„am obligația să povestesc ceea ce se povestește, dar nu sunt obligat să cred; acest lucru se referă și la ceea ce eu însumi povestesc.” (Cf. Szécsi, 1936, 74).

Fiica povestitorului Mihai Purdi, născută în 1932, cunoaște povestea întemeierii satului de la tatăl său, în varianta care pare a fi cea mai completă. Sub „acoperirea” de martor autorizat (Cf. Constantinescu, 1986, 45) a tatălui, Florica Purdi inserează și trăiri personale, această mixtură permițând:

„relatarea anumitor lucruri credibile până la un punct – mărturia strămoșului este, aici, de neînlăturat! – dar și neverificabile, până la urmă, din imposibilitatea întoarcerii în timp.” (Hedeșan, 2000, 193):

Nană Florica Godja: *Înt-o mie opt sute nu mai știu cât, în care an o fost, în o mie opt sute optzeci, în pare, că tata ne spunea... Părădaica aiesta zâce c-o aflat ceva aur, adicate lucruri dă aștia care or fost valoroasă, și el n-o spus câtă nime... Le-o aflat înt-o cameră, indeva, o cumpărat el ceva casă... În Rămânia, că el o fost dîn Rămânia, dîn Otlaca... Și atunci el n-o spus câtă nime nimica, numa s-o dus la târg ș-o cumpărat vaci. Și când s-o dus la târg, zâce, cu banii și i-o băgat înt-on zobon, tăț i-o băgat acolo, așe, zdrămțos... Și o țapat zobonu așe, pă o margine a șanțului, și așe s-o dus la târg. Mai 'nante s-o băgat la o căfană și o cerut cafea și nu o vrut să-l servască, că o fost zdremțos și atunci el s-o dus acasă și în ceia zî iară o mârș, numa s-o-mbrăcat așe, ca domni și o cerut o căldare dă cafă neagră și s-o dăzbrăcat și o băgat hanile-acolo. „No, zâce, ni io am avut ominie ieri, numa hanile”. Și le-o băgat acolo și s-o dus cu zobonu-cela și nu știu câtă marhă² o cumpărat ș-o mârș ș-o plătit cafa cu zobonu-cela. Iesta or stat numa și s-or uitat!*

D-atunci s-o tras așa, dă Părădaica Bătrânu. El o avut și o fată. Așe s-o-ntâmplat dară, că fata o fost beteagă și or băgat în ceva cameră și atunci o aflat el banii aieștia mulți. Și o avut el și pă nană Măriuța. O am cunoscut bine că o șezut așe ferestîș cu mine, că eu am șezut la sălaș cândva. Și a lu' nană Măriuța a lu' Părădaica o avut băiat care o șezut altan chiară păstă drum dă noi. O fost Drăgan Maxân...

Rodica Colta: *Și nană Măriucă aceea, care zici, aceea a fost fata lui Părădaica. Dumneata ai cunoscut-o?*

Nană Florică: *Cum să nu! O fost bătrână amu, că o avut optzeci și cinci dă ani.*

Rodica Colta: *Și unde-o șezut?*

Nană Florică: *Apu, ea, aici, în sat, n-o șezut! Că știi, o vint democrația și i-o pus afară. Dară Drăgan o șezut cum am șezut io, pă duleu³ iesta. Și nană Măriuța o șezut acolo cu pruncu ei, că i-o țapat afară dîn coștei. Și io umblam acolo, apu ieram și io tânără și n-aveam*

² vite

³ drum de țară

inde mere, meream așe, la nană Măriuță... Tăt în povestea cum o fost cândva. Ave așe, o bisericuță micuță și acolo să ruga ie, că n-o vint la biserică, că o fost bătrână.

...Știi, că Drăgan o șezut cu mă-sa. Un prunc o avut la Kígyós, care o fost Șimon Acela o avut tri copii și acela o fost luată dă la Rămânia femeie: Cristina. Și a lu Drăgan o fost iară Veturica, de la Pecica, tăt dă la Rămânie, numa ea o murit dă tânără, că o avut ceva bai cu inima.

Adică n-au pă nime amu, aicea, Rus aiestă, neamuri în sat. Aicea n-are, numa la Kígyós.

Drăganii erau dân Otlaca. Dân Otlaca s-or tras aicea. Tăț! Și Molereștii: Moleriu, el s-o tras dă la Otlaca. Culița l-o chemat pă bătrânu, Ungurean.

Gazde mai mici: ș-a lu' Talpoș, Tănăsâie, a lu' Albu... Aieștia tăț, dân Otlaca!

Când o fost Părădaica să facă aicea satu, el o avut mult pământ aici. Și el s-o gândit așe, că dacă dă la tăt uămu tri cădrate dă pământ, atunce poa' să facă casă ș-atuncea o avea muncitori. Amu, casa acii care o fost mai și mai dântie, s-o strâcat... Adică nu s-o strâcat, numa s-o făcut alta... O fost acolo, în colț, cum mereț pă stradă, pă Kossuth utca. No, îi lăsată acolo. Nu șade nime!

Când o dat Părădaica locurile aștea dă căși, și cu Sâmion Drăgan, că el o fost juniriso, atunci așe o făcut el o leje că numa on rămân să-ș poată cumpăra aicea casă dacă s-a face satu. Atunci, în doisprece s-o făcut biserică, în trizăci și cincii, dacă țân bine minte, or sfințat.

...Așe s-o făcut atuncea satu, mereuaș!

Și atunci când s-o sfințat, țân minte, io am fost dă tri ani în trizăci și cincii, că or fost așe, popi și or fost așe, șetre dă țucur⁴. Țân minte și amu, și apu ni-or luat țucur și ni l-or împărțâr acolo, la prunci... Știi, o fost familia asta, a lu nană Măriuță, or fost tăț dă la Otlaca aici când or sfințat, ș-o fost mare – așe, ca un chervai⁵, și or adus tâte, mâncare...

Apu, atunci n-o fost așe! Otlaca o fost una cu Pusta, că dârt-aceea e Pusztatllaka, că o fost pustă, n-o fost aicea căși, n-o fost nimica. Când s-o făcut satu, o fost două rânduri dă căși, atunci. Și acuma s-a făcut acelea dă acolo...

În șaptezăci s-o făcut așe o leje, s-or dus oamini la avocat, să poată să cumpere și ungunii... Nainte, numa rămâni or fost. Nainte, atunci, nu s-or măritat cu unguni, Doamne ferește! Nu mulți unguni iaste aicea, în satu ista rămânesc. Tăț îs rămâni! Numa nu să țân dă rămâni, l-i rușâne! (Colta, 2001, 136-139).

Povestirea are trei nuclee narrative: Părădaica – întemeietorul, „descălecătorii” din Otlaca Mare (Grăniceri) și ineluctibila „trădare” din anii 1970.

Cei care au cercetat îndeaproape cadrul „legal” în care românii au ajuns să posede pământ în Pustă (Csobai, 1996, 45-48; Misarăș, 1990, 185) au constatat că, într-adevăr, Ștefan Rus, născut în 1857 în Otlaca Mare și îngropat tot aici, în 1941, a cumpărat o proprietate în Pusztá Medgyes. Din această proprietate a împărțit 40 de loturi de pământ unor familii de români ortodocși din Otlaca Mare, cu care a încheiat contract de donație gratuită (Csobai, 1996,

⁴ corturi, dughene cu bomboane

⁵ bălci

45). Cum n-am văzut aceste contracte, nici pretinsul testament al donatorului, care stipulează că pământul nu poate fi înstrăinat în favoarea unor cumpărători de altă etnie și religie, așa cum n-am putut afla amănunte despre „procesul” din 1970, prin care otlăcanii sunt „dezlegați” de sub incidența obligativității păstrării pământului, lăsată „cu limbă de moarte” de întemeietor, am tot dreptul să consider că și aceasta este, în parte, o creație a localnicilor. Poate fi un mijloc autocoercitiv de protejare a coerenței comunității, un demers prin care otlăcanii au dorit să-și păstreze trecutul subminat de „ruperea de matcă”, din 1920.

În cartea vicarului episcopal Teodor Misarăș, Ștefan Rusu / Rus e prezentat împreună cu soția sa, Zenobia Drăgan, ca fiind ctitorii bisericii ortodoxe din Otlaca Pustă (Misarăș, 1990, 182). Iată cum am făcut cunoștință cu biserica din otlaca Pustă:

...Urcând din pronaos în *corul* bisericii cu hramul Înălțarea Domnului, am întâlnit privirile celor doi țărani, imortalizați în două tablouri uriașe. Singurătatea semiîntunericului din *cor* și tonul grav al părintelui Roxin, parohul în vârstă de aproape 80 de ani, se dizolvă în neliniștea foșnitoare a școlarilor mărunți, care m-au însoțit la biserică. Din tablourile așezate la înălțimea unui stat de om, Zenobia și Ștefan Rus privesc spre altar, spre răsărit, poate spre Otlaca Mare, sfinți printre sfinți, îmbrăcați modest, într-un negru a cărui intensitate e întreruptă de albul cămășii îmbumbate până la gât a bărbatului și de trăsăturile frumos-dureroase ale femeii. Aflând că, în afară de Măriuța din povestea Floricăi Godja, au mai avut o fată, Alexandra, prematur dispărută, mă gândesc că pentru sufletul acestui copil au ridicat un sat. Din altar, preotul ne citește textul aflat pe peretele dinspre sud:

„S-a zidit această biserică pe spesele bunului creștin Ștefan Rusu și soția născ. Zenobia Drăganu, locuitori în Otlaca în anu Domnului 1913, când era domnitor Maiestatea Sa Împărat și Rege Francisc Iosif I. În dieceză episcopi: Ioan I. Papp, Protopop Dr. Dimitrie Barbode Ileni, Preot în Otlaca: Gheorghe Turicu, Iustin Iancu, Romul Mladin, prin zidarul Anton Kukla și Stifler Macxim mășor, ambii de den. Aletea”.

Preotul Roxin cunoaște și el amănunte despre Ștefan Rus. De la el aflu că porecla Părădaica i se trage de la faptul că ținea cu strictețe toate posturile, poate era chiar vegetarian. Vara mânca aproape numai roșii cu pâine, pe care otlăcanii le numesc *părădici*, din maghiarul *paradicsom*. (Când roșiile au pătruns în Ungaria, au fost numite *paradicsomalma* = *mărul paradisului*). Mânca și cartofi cruzi, cu tot cu coajă!

Localnicul centagenar Gheorghe Moț își amintește că Părădaică era considerat „sfânt”, fiindcă se hrănea frugal, se îmbrăca modest, se purta ca

„oaminii săraci”. Umbla cu o căruță cu cai pe care îi mâna el însuși, nu de pe „capră”, ci stând direct pe lemnul căruței ori din picioare.

Elementul senzațional din povestirile de întemeiere a satului Otlaca Pustă se leagă de îmbogățirea bruscă a lui Părădaica. Faptul că era ager la minte și făcea negustorie cu vite, mânând ciurde întregi pe drumurile comerciale spre Budapesta și Viena (Csobai, 1996, 45), nu pare a fi suficient. Atunci intervine cu o strategie pozitivă, fatalitatea: Părădaica a găsit o comoară! Florica Godja povestește degajat această etapă, perfect încadrabilă în tradiția populară, ca o compensație divină pentru copilul dispărut din viață și ca o „probă” de personalitate, pe care Rus o trece cu bine, dacă avem în vedere episodul „nu haina îl face pe om”. E interesantă mentalitatea populară cu care sunt priviți oamenii bogați care, cu ostentație, acționează nedemn de statutul lor social. Dacă, în cazul săracilor îmbogățiți, modestia e o calitate, la bogații „de neam” atitudinea de exagerată cumpătare e privită ca avariție iar mimarea sărăciei ca exhibiționism inutil. Astfel, interlocutoarea Florica Secan din Chitighaz îl prezintă astfel pe contele Almassy:

„Așe, om zgârcit o fost grofu. Dac-o mârș pă uliță ș-o aflat on dărăb dă téglă⁶, o fost képes⁷ să s-aplece, s-o ardice și s-o duc-acas’!” /Florica Secan, noiembrie 2000/

Motivul hainei rupte, aruncată neglijent pe marginea unui șanț, dar cu buzunarele pline de bani circulă în zonă, fiind prezent și în repertoriul de povestiri din Ineu (jud. Arad) care îl au în centru pe baronul Atzel Péter. Excentricul baron îi supunea la o astfel de probă pe localnici pentru a le dovedi cu câtă ușurință trec pe lângă bogăție, farsă care atrăgea, însă, oprobiul colectivității (Colta, 2001, 141).

În varianta povestită de Gheorghe Moț (în martie 1992, din păcate, neînregistrată), Părădaica ajunge la Pustă în urma zvonului că stăpânul locului își vinde pământurile și conacul. Suspicios, stăpânul ungar nu îl ia în serios pe țăranul din Otlaca Mare și-l alungă de la porțile sale spunându-i că „nici n-a videa el atâța bani, cât cere gazda pântru pustă”. Atunci Rus îi propune ungarului un târg: dacă îi plătește pe loc și fără tocmeală atâta cât i se cere, atunci bogătașul să-și ia familia și să părăsească imediat casa și locurile. Când acela se învoi, Părădaica își desfăcu chimirul, plin până la refuz de bancnote. Părădaica a rămas stăpân pe gospodărie, „cu tăt cu iosag, biriși, cocii.”⁸ Figura stăpânului ungar al Pustei e nedefinită, personalitatea acestuia nu e reperabilă

⁶ o bucată de cărămidă

⁷ capabil

⁸ animale domestice, argați, atelaje

istoric. La întrebarea cum l-a chemat pe „gazda”⁹ ungar, Gheorghe Moț răspunde „*Parcă Újhelyi... Da că Pătru uă luăn o fost, asta nu mai știu!*”

Portretul lui Părădaica în imaginea locuitorilor din Otlaca Pustă are și alte componente și, probabil, dacă localitatea și-ar păstra și pe mai departe caracterul de spațiu românesc, experiențele ei s-ar plia și în continuare în cercul acestui simbol magnetic al întemeietorului.

În Otlaca verii lui 1999, într-o după amiază de iulie, îl găsim pe banca din fața porții pe Toader Pîlan, încântat că are cu cine sta de vorbă. Poate din acest motiv „croșetează” în jurul personajului Părădaica o altă atmosferă:

„Acela o fost om învățat pă vremurile-celea. În Arad o avut iesta, cum să zâc, bancă. El o lucrat cu o bancă dân America. O-adus d-acolo banii. Și la Oradea, două bănci o avut! Așa că cela o avut bani, nu așe ca noi! Apu el, pântru îndurătura lui, bân buniața lui o făcut satu-aiesta, aici...” (Colta, 2001, 136).

Într-o altă variantă,¹⁰ Ștefan Rus ar fi participat la primul război mondial, de unde, în 1918 s-a întors la Otlaca Mare bolnav și peste puțin timp ar fi decedat. Născut în 1854, Rus avea o vârstă prea înaintată pentru a fi înrolat, iar pe de altă parte, după 1918 el a mai trăit încă 23 de ani!

Din povestirile propagate de preoții care au asistat la evenimentele bisericesti din Otlaca Pustă, (sfințirea din 1913, hirotonirea celui de-al doilea preot, din 1935, despre care povestește și Florica Godja) care au ajuns pe filieră „de breaslă” până la parohul actual, Teodor Roxin, se desprinde imaginea unui Părădaica autoritar, impetuos, chiar autocratic. Această reprezentare e punctul de vedere al fețelor bisericesti intimidat de rolul de ctitor, pe care Rus îl ia în serios, fie pentru că e un om „care a văzut idei”, fie pentru că îi place să dicteze și să fie ascultat:

„În 1913 s-a dat concurs pentru postul de preot. Au fost mai mulți. A fost și preotul de la Otlaca, de la Grăniceri, părintele Turicu, el ar fi dorit să păstorească aici. A fost și unul de pe lângă Beiuș, Teodor Draia. Și toți au ținut slujbă, duminica. Și Draia, când a tămâiat, s-a aplecat până la pământ în fața lu Rusu, și l-o tămâiat sub nas. I-a plăcut, pe el l-a ales de preot. Nu episcopul, nu Sinodul, cum s-ar fi căzut... Oamenii i-au zis popa Zdraie, că erau pe aici atunci mulți nemți pe care îi chema Draia. Lor, oamenii le ziceau Zdrai...” /Teodor Roxin, februarie 1993/

⁹ În graiul românilor din Ungaria, substantivele *gazdă* și *slugă* sunt de genul masculin.

¹⁰ În publicația *Calendarul Românesc*, Giula, 1995, p. 65-66.

Preotul Draia nu s-a bucurat de prea multă condescendență din partea românilor rămași în Pustă. După câțiva ani, însuși Părădaica are un conflict cu el:

„Într-o Joie-Mare, Draia n-o cântat întregă slujba celor doisprezece evanghelii... Rusu știa toată slujba, cânta în strană, știa toate cântările bisericești. L-o întrerupt în biserică și l-o pus să cânte tot! Așa ceva nu-i permis pentru un mirean. S-au judecat – pare-mi-se la Arad. A câștigat Draia”. /Teodor Roxin, februarie 1993/

Cei care au plecat în România după 1918 și-au dobândit printre românii rămași aici un statut de „trădători”, mai ales că, în general, cei plecați au fost intelectuali sau oameni cu pământ, deci „conducători” cu un anume statut mesianic printre țărani. Draia și-a părăsit și el, ca și alți preoți și învățători, „turma” din Ungaria:

„În opșpe or vint rămânii ș-or stat aici până-n doauăzăci... Când or plecat rămânii, o plecat și popa Zdraie cu ei. Și i-o chemat popa pă tăț oaminii să margă cu el. Da puțâni s-or dus, și aceia s-or și-ntors 'napoi. Când o plecat, popa Toader o fost dă cinzăci dă ani. O mârș cu el și cantoru lui, bace Moisă Burdea, Otlăcan i-o fost numile... Tare mândru o știut cânta... Și s-o dus cu popa, numa s-o-ntors. Cellalt cantor, Beșe, n-o vint 'napoi”. /Gheorghe Moț, martie 1992/

Terenul, ca „loc de muncă”, există oare sau este o creație a etnologului, a antropologului, a sociologului? După *concupinajul* meu cu Otlaca Pustă, întreaga tradiție a satului, „documentele acestea folclorice care au rămas deasupra curgerii timpului” (Eliade, 1943, 19) îmi par un „ritual de trecere” (Cf. Laplatine, 2000, 42). Poate că și „marea trecere” al unui spațiu identitar, cu graiul, cu poveștile, cu trădările lui, își are propriul ritual.

Un poet maghiar al Câmpiei scria despre lumea săracă a *slugilor, cioșilor, birișilor, zileșilor, sumașilor*:

„Argații erau amestecați: oameni unguri și români. Soarta le-a fost aceeași. Niciodată n-am auzit și n-am simțit ca vreunui să-i fi venit în minte că tu ești așa și așa. Au lucrat împreună pe zăpadă, pe ploaie, pe arșiță, la fel i-au ocărât și i-au batjocorit stăpânii, au fost aidoma de săraci și trențuroși. Deopotrivă s-au străduit cei care au avut chemare la a-i mâna pe alții, să ajungă paznici de hotare, arendași ori chelari” (Sinka, 1943, 169).

Dincolo de realitatea socială, această imagine de spațiu pluriidentitar este de o superficialitate romantică, în primul rând pentru că, până după al doilea război mondial, până la uniformizarea economică de nuanță socialistă,

lumea săracă a câmpiei nu era „amestecată”. Stăpânii mari, *grofii*, erau maghiari și germani: baronul Harruckern, intendent imperial, apoi ginerele său, contele Wenckheim au stăpânit tot județul actual Bichiș și o parte a județului Csongrád. Stăpânii de după eliberarea iobagilor din 1848 erau fie maghiari (contele Almásy, la Chitighaz, familia Rédey, la Jaca), fie sârbi sau români înstăriți, cu proprietăți de peste cinci hectare de pământ (Cf. Pusztainé, 1982, 17). De la jumătatea secolului al XIX-lea, țăranii fără proprietăți au lucrat ca slugi, zilieri, argați ori paznici de hotare pe pământurile acestora. Însă marii latifundiați care au colonizat în Câmpie țărani maghiari, slovaci, sârbi și români, pentru a evita conflictele de natură etnică și religioasă, i-au lăsat deliberat pe aceștia să-și formeze comunități închise. E drept că munceau în aceleași condiții, însă cultural și religios viețuiau separat.

Exogamia de grup și religie exista, însă erau excepționale, iar însușirea altor coduri lingvistice a survenit în primul rând din considerente „ergonomice”. Deși în numeroase cazuri multilingvi, etnicii au rămas, până la formarea societății civice, monoculturali.

Povestirile spațiilor identitare românești culese de mine din Chitighaz, Aletea, Micherechi și Cenadul Unguresc au în centru condiția socială a românilor din Ungaria pe parcursul secolului douăzeci. Sunt, în fond, „experiențe ale victimizării” (Cf. Știucă, 2000, 15) în două ipostaze: traiul țăranului sărac până imediat după al doilea război, nevoit ca de la o vârstă foarte fragedă „să se bage slugă”, și drama chiaburului din anii 1950. Povestitorii aparținând primului grup sunt mai numeroși și prezintă aspectul social ca pe o *fatalitate* (*așa a fost atunci!*), în timp ce românii care au avut de suferit cu ocazia naționalizării percep confiscarea bunurilor, case și pământuri, ca frustrare politică dar și etnică, deoarece nu numai ei au fost dezmoșteniți în momentul etatizării averii, ci întregul neam de strămoși care au contribuit la acumularea acesteia.

Deși au fost înregistrate pe un perimetru larg — satele românești alcătuiind de fapt niște „rezervații” înconjurate de localități maghiare — narațiunile povestite de foștii argați cuprind motive și episoade narrative identice. Acest fapt probează în plan istoric statutul general al țăranului român din Ungaria, iar în planul esteticii speciei folclorice atestă caracterul tradițional și colectiv al memoratei, posibilitatea circulației unor teme și motive în timp și spațiu (Cf. Constantinescu, 1986, 44) precum și identitatea modalităților și mediilor de performare.

La primele întâlniri cu cercetătorul (român) necunoscut, oamenii din Chitighaz nu povestesc despre traiul pe care l-au avut ca slugi. Timp îndelungat

am fost nevoită să ascult fabulate și anecdote cu „eroi” locali¹¹, rememorările descriptive ale obiceiurilor și mentalităților tradiționale¹², explicațiile unor proverbe sau porecle din localitate. Această strategie a povestitorilor are un rol inițiativ pentru intrus, e un fel de „botez” în urma căruia survine acceptarea din partea comunității. După mai multe ocazii de „stat în povești”, interlocutorii mi-au dat de înțeles că am obținut permis să intru în sfera intimă a satului, căci își lărgeau cadrul referențial al narațiunilor cu repere pe care, practic, nu le puteam cunoaște:

„Nu l-aș cunoscut pă Popon Ioan? Că tată-său a murit pân anii șazăci, așa...”; „Dâpă joc, o petrecut Feluțu pă Cățița... Și cum o fost cornu’ la ișcoală, dă lătura, dă căță Csáki – dracu’ ști cum am ajuns cu Ileana p-acolo...”, „Uită-te la Lisi néni, c-așa vorbește rămânește, ca noi. E mama lui Regős, că ei or fost mnemți, numai și-or înștimbat numile, că Reis or fost...”; „Roanca o fost maica lu nană Livie, dédi lu polgármester...”, „Amu, așe or șezut: unde șede Pichiu Ciumpila...”; „Soacră-mea cu Kalcsó néni, cum s-or înțales!... D-apu’ Pani néni cu nană Ană a Sârbului? Că nană Ană a Sârbului n-o știut nimic ungurește...”; „Când umblau ficiorii la Levente, joia, noi ieram la ișcoală. Cu nană-ta Florică-a lu Honfi – ierte-o Dumnezo – și cu Manți lu’ Podariu, brigada noastră...”; „Oă cum îl vezi tu tare bine că este care bea! O fost bace Fane Zgorcea...”; „Foaită d-asta, d-a lu Șimon: Ghiorghe, Ioșca, iștia...”; „Bace Gheorghe Burde, dân Pusta Otlăcii vinea – nu știu, ai auzât dă el?”; „Îl știi pă Slavcu, care-o fost birtaș? No, fratile lui o fost socru meu, Văsălie Becan...”; „Cunoaște-ți l pă Mocan, care-o fost főkönyvelő la cioport? No, tatăl lu acela o fost cios la neamț, doisprece ani”.

Condiția principală necesară pătrunderii în „seiful” povestirilor contemporane ale românilor din Ungaria este cunoașterea codului. Dacă povestitorii „specializați” pe narațiuni tradiționale, performerii de basme, folosesc un grai conservat de însuși statutul tradițional al speciei, povestirile contemporane, prin caracterul lor neconvențional, au ieșit de sub incidența codului lingvistic „controlat”. Nu cunoașterea limbii române sau a limbii maghiare sau a ambelor condiționează înțelegerea narațiunilor, ci familiarizarea cu graiul localnicilor, un complex de arhaisme și regionalisme din subdialectul crișean, combinat cu un procent important de inovații cu material lexical și pe structura limbii maghiare. Dacă la început acest idiom mi-a părut un câmp înțelenit, mai târziu, și nu fără efort, am reușit să-i prind savoarea de o bogăție stilistică greu de perceput pentru cei cu prejudecăți și cu intenții de abordare patologică a cazului. De fapt, românul obișnuit din Ungaria se exprimă concomitent în două limbi, complet diferite genealogic, tipologic și

¹¹ Vezi textele *Cu Sfirțig*, *Cu Roanca*, *Cu Sandi*, *Cupiti*.

¹² Textele *Cu sărenadu*, *Domnoșagu*, *Joc și țuher*, *Să nu-l țuci*.

istoric. Acest moment de mixtură, în timpul deja foarte scurt până la trecerea definitivă de la limba română la maghiară, este, până la urmă, o ipostază valorică, ce e drept, sincron-stingheră, a două culturi. Funcția limbii ca manifestare spirituală într-o unitate socială și etnică nu provine în acest caz dintr-un „snobism lingvistic” precum *pășăreasca* moldoveanului din Cornova, județul Orhei, de care s-a ocupat Mihai Pop (Cf. Pop, 1932, 443-446). Totuși, idiomul rezultat al bilingvismului româno-maghiar poate fi dedus și dintr-un proces de urbanizare a satului, din dorința țaranului de a se exprima ca *cei de la oraș*, adică ungurește. Tendința de modernizare a limbii este, pentru țaranul român din Ungaria și pentru povestirile lui, echivalentă cu maghiarizarea. Dacă un străin cunoaște la fel de bine româna și maghiara, chitighăzenii preferă să comunice cu acesta în ungurește, aceasta fiind limba „cultă”, cu prestigiu, pe care o cunoaște. Ca intrus, ai posibilitatea de a primi informații în graiul local numai după ce ți l-ai însușit, câștigând prin acest lucru încrederea localnicilor.

Din punctul de vedere al mediului economic și al nivelului de trai, locuitorii de la care am înregistrat povestirile au o poziție materială confortabilă: locuințele cu gaze naturale, apă curentă, baie; alimentația, modernitatea acareturilor gospodărești nu mai trădează nimic din atmosfera începutului de secol.

Soții Santău din Chitighaz au trecut de 70 de ani. Au cumpărat actuala locuință de pe strada Kossuth, în anii 1950. Până atunci, au locuit în Satul Nou, numit cândva și Colonia Vangyel, după numele prefectului de Giula, „*solgăbirău care-a împărțat locuri dă căși la oamini săraci*”. Casa are prestigiu local: a fost locuința mai multor generații de notari din comună, este așezată central, în spatele bisericii ortodoxe, în vecinătatea reședinței ultimului preot *adevărat* al satului, protopopol Ioan Borza, cu are familia Santău a avut o relație cordială. În curtea imensă, în anii '80, fata lor – ultima dintre cei trei copii – timp de 10 ani directoare a școlii românești din sat, și-a ridicat o casă impozantă, cu etaj, înconjurată de brazi. Viața de familie se petrece însă în casa bătrânilor, în *tindă*, bucătăria cu *târnaț*, anexată casei. În tindă este apă curentă, convector cu gaze pentru încălzit, dar și o sobă clasică, de teracotă. Camera spațioasă ce se deschide din bucătărie are aspect de farmacie: conservele, șuncile afumate și cârnații trădează bunăstare și meticulozitate. Pe pereți sunt câteva farfurii ornamentale, două păretare cusute în tinerețe de Florica Secan¹³

¹³ În tradiția maghiară, femeile nu preiau prin căsătorie patronimul soțului ci și pierd practic numele: dacă Florica Secan / Szekán Flóra s-a căsătorit cu Gheorghe Santău / Szántó György, a devenit *Szántó Györgyné*, adică *soția lui Santău Gheorghe*. În ungurește patronimul precede totdeauna prenumele.

cu cugetări în limba maghiară despre atribuțiile stăpânei casei, o icoană nouă, pictată pe lemn, fotografiile celor trei copii la majorat și ale celor cinci nepoți, toți băieți. În intervalul de timp în care înregistrez – mai multe săptămâni – suntem în bucătărie trei persoane: soții Santău și eu. Uneori vine și Micuța, fiica acestora care, de fapt, poartă numele mamei, Florica. Multe din narațiuni sunt spuse în limba maghiară, iar fiica reclamă în toate ocaziile: „Mămică, spune rămânește!” Uneori vine și câte un vecin, dar aceștia nu povestesc: n-au talent! Avem locuri fixe: „Bătrânul”, cum îl numesc soția și fiica pe Gheorghe Santău, stă pe un scaun, imediat lângă ușă. Eu stau la masa din mijlocul încăperii, stăpâna casei în fața mea. Între timp, Bătrânul își aprinde arareori câte o țigară. Florica cea tânără, deși fumătoare înrăită, nu fumează în fața părinților. Nană Florică povestește viu, cu gesturi, câteodată cu lacrimi. Soțul ei povestește pătruns, calm, cu voce foarte joasă: parcă ar destăinui secrete. Soția e vădit agasată când Bătrânul e în centrul atenției, n-are răbdare ca acesta să-și sfârșească discursul. Nu-l întrerupe direct, în schimb mă chestionează pe mine: „Nu iești flămândă? Nu mânci plăcinte? Să nu-ț ferb tea? Da' cafă?”

Povestirile despre perioada în care au slugărit, localnicii nu și le spun între ei. Deapănă aceste amintiri arareori, în cadru intim, pentru copii:

„...le-o povestit la prunci că sara, când să dăscuța, toamna, obielile toate era ude...”; „...nici pruncii mei nu ști ce trai am dus io! Dă anii ăștia, cum e și domnu preot, el nu mai ști cum or trăit moșii și strămoșii lui...”; „...o fost tare greu. Dacă le spui amu la prunci, să râde dă tine...”

Nu jenă, nu rușine am simțit în ocolirea povestirilor cu slugi, ci mai degrabă intuiția anacronismului reactualizării acelei lumi, precum și o discreție naturală asupra acelor lucruri din care ascultătorul ar putea deduce că cel care-i comunică dramele sale își deplânge soarta sau face un rechizitoriu.

Românii din Ungaria s-au obișnuit să-și trăiască viața etnică fără ostentație. În povestiri, am depistat dorința de perpetuare a identității etnice într-un mod lăuntric, aproape camuflat, care azi nu mai poate da rezultate. Lipsa fiului de la slujba de Crăciun și sosirea vertiginoasă a acestuia tocmai de la Moscova, pentru a fi „între ai lui”¹⁴, voința tatălui de a face loc de veci copiilor în cimitirul ortodox și cumpărarea „scauănuului în biserică” pentru fiica sa¹⁵, revolta aleteanului la faptul că nemții nu mai trag clopotele când moare un român¹⁶, ori preotul care „ar mai muri o dată” de-ar ști că urmașii lui nu

¹⁴ Textul *Dă Crăciun*.

¹⁵ Textul *Scauănu*.

¹⁶ Textul *Tăte clopotile l-or petrecut*.

vorbec românește¹⁷ reprezintă izbucniri stinse, căci oamenii își prezintă situația cu luciditate: „*cum o fost, n-a mai fi până-i lumea!*” Regretul celor în vârstă pentru disiparea comunităților românești se reflectă și în continua lor reperare a celor care s-au rupt de matcă. Bace Ioachim Hidișan din Cenadul Unguresc s-a mutat de un an la Seghedin. E mulțumit aici, în oraș se ține o dată pe lună și slujbă ortodoxă, în biserica sârbească... Însă faptul că a părăsit Cenadul îl face să-i caute în memorie pe toți românii cenădenii răspândiți în lume și să le scrie numele într-un caiet cât un registru, cumpărat special în acest scop. A început cu cele 15 familii care au părăsit Ungaria pentru pământul românesc de la Pustinici, în Banat. „*Fă bine și-i scrie!*” îmi spune, neavând încredere în reportofon. Și după ce-mi dictează numele, porecla și numele copiilor din aceste „triburi pierdute” pare vizibil împăcat.¹⁸

Mult mai violent este sentimentul etnic, strâns legat de trecutul idilic, la cei care au fost dezmoșteniți de regimul comunist, ca bace Văsălie Mărienuț din Cenad. L-am cunoscut la biserică, el fiind cantor și administrator priceput, căci, în timpul celor doi ani de liceu la Macău, până a fost exmatriculat din pricina originii nesănătoase, a locuit la internatul călugărilor catolici *serviți* (ordinul catolic *Sevitorii Fecioarei Maria*).

Văsălie Mărienuț vorbește curat românește. Având în vedere poziția socială superioară a majorității românești din Cenad și faptul că în această localitate au fost, inițial, puțini unguri, graiul de factură bănățeană s-a păstrat mult mai bine decât varianta de grai crișean de la Chitighaz. Casa familiei Mărienuț e impresionantă, proprietarul precizează cu mândrie că numai două astfel de imobile există în sat: camere înalte și spațioase, geamuri enorme, uși masive. A fost ridicată în 1905 de bunicul interlocutorului meu, Aurel Mărienuț. Maistorii au fost germani, căci bătrânul asta și-a dorit: o casă „tip de gospodărie șvăbească”.

Pentru Văsălie Mărienuț, locuința reprezintă cetatea sa, redobândită după mai mulți ani din mâna regimului care i-a confiscat-o pe nedrept.

Atunci când în jurul unui român din Ungaria se petrec evenimente în afara comunității, în mediu unguresc, evenimente pe care le-a „trăit în limba maghiară”, le narează în această limbă sau într-un mozaic bilingv, fără să traducă însă ceea ce în realitate s-a produs în rostire ungurească. În ungurește îmi povestește bace Văsălie episodul în care, soldat fiind, se întoarce în Cenad într-o permisie. În gara din satul vecin un cunoscut îl atenționează să nu

¹⁷ Textul *Părintile Luțai*

¹⁸ Textul *Puțini rămâni este-amu la Cenad*.

meargă la casa părintească, fiindcă familia lui nu mai locuiește acolo. Ajuns la ușa casei, este întâmpinat de un străin care îl întrebă ce dorește și căruia îi răspunde. „*Nu doresc nimic. Aici locuiesc*”.

Dacă în povestirile celor care în tinerețe au fost slugi este amintit concret, cu nume și poreclă, stăpânul, „gazda”, Vasile Mărienuț, în gospodăria căruia au fost totdeauna cel puțin trei slugi, nu le dezvăluie niciodată numele, nici măcar pe al celor care erau unguri sau al căror neam s-a stins în Cenad.

Relația stăpân-slugă în narațiunile românilor din Ungaria nu are în centru acel sentiment care s-ar fi putut numi „ură de clasă” și ar fi sprijinit o ideologie. Diferența de proprietate nu este principala sursă a eventualelor situații de criză. Argatul îl desconsidera pe stăpân în cazul în care acesta era nepriceput sau „nu avea omenie”, stăpânul îl trata cu dispreț pe angajatul leneș.

Narațiunile din categoriile neconvenționale, în speță povestirile personale, aflate – unele – la granița dintre folclor și istorie orală păstrează, la nivelul conținutului, însemnele unei forme de conștiință identitară. La românii din Ungaria, această conștiință identitară are mai ales un caracter ce se cristalizează pe suportul ansamblului *familie – neam – comunitate locală* elementele pe care se construiește însuși spațiul identitar. Conceptul de „grup etnic” se manifestă și în acest caz ca o noțiune generică, exterioară, impusă de condițiile socio-politice. Disipați în mici insule rurale de-a lungul graniței cu România, românii din Ungaria își concep identitatea pornind de la spațiul individual și până la hotarele localității natale. Un român din Ungaria este „chitighăzean”, „micherechean”, „cenădean”; mai poate fi „baptist din Micherechi”, „micherechean mutat la Giula”, „chitighăzean de la Budapesta” ori „cenădean de la Seghedin”. Această conștiință de identitate „insulară”, deși poate fi argumentată istoric, este greu de perceput pentru intrus și pentru cel care observă că, totuși, românii din Ungaria trăiesc doar la câțiva kilometri de România. În aceste societăți tradiționale, în care procesul educației și învățământului a demarat, de altfel, de timpuriu, dar cu un conținut neadegvat formării și păstrării etnicității, „*grupul etnic este un conglomerat de eu-ri în care fiecare produce etnicitate pentru sine*” (Cohen, apud Fifor, 2001, 97). Astfel, insularitatea, localismul românilor din Ungaria a fost, practic, singura modalitate de a-și apăra eu-l identitar. Casa, familia, satul au reprezentat cetatea între zidurile căreia românii s-au simțit în siguranță, o siguranță tolerată de majoritari tocmai pentru caracterul ei discursiv. O situație asemănătoare descrie Ivan Evseev, în legătură cu lipovenii din România: „*Insularitatea e, desigur, o atitudine de conservare, dar și de conservatorism obtuz și retrograd. O anumită rezervă de neîncredere sceptică în oameni și lucruri noi, o anumită*

reținere în vorbă și în gest nu sunt, neapărat, semne ale unui autism exagerat, nici ale unei suspiciuni ancestrale.” (Evseev, 2001, 70). După 1920, românii au rămas pentru o scurtă perioadă fideli identității locale. Însă, în timp ce confrății lor ajunși cetățeni ai statului român au ieșit din izolarea locală, întărindu-și astfel poziția etnică, evaziunea românilor din Ungaria a devenit sinonimă cu asimilarea. Toți acei români care au părăsit spațiul identitar au renunțat treptat la afișarea eu-lui românesc.

Féja Géza – Kétegyháza, a román falu (din volumul Viharsarok, 1937)

Chitighaz – sat românesc

Azi, în patria noastră problema naționalității românești nu face parte dintre problemele grave și esențiale. Totuși, cele câteva sate românești reprezintă niște interesante pete de culoare, oferind bogate informații în privința orientării noastre în bazinul Dunării.

Atmosfera stranie a satului se face simțită imediat: casele sunt vopsite, domină culorile stridente, care degajă dorința primitivă, copilărească, de a ieși în evidență cu orice preț. Populația românească reprezintă 80 de procente din locuitorii satului, și ce e interesant e faptul că nu sunt prea mulți aceia care nu posedă pământ. Muncitorii agricoli români migrează în grupuri destul de numeroase înapoi, în Ardeal, cu ultima ocazie au părăsit satul 104 familii. Aici nu mai este pământ de împărțit, în schimb statul român își dă sufletul ca cele câteva mii de români sosiți din Ungaria să nu se piardă în marea proletariatulului agrar. Minoritatea română se aseamănă îndeosebi cu germanii, cu zbuciumata minoritate germană din zilele noastre: ambele sunt înverșunat și unilateral șovine, iar în afară de interesele rasiale, orice grupări și orânduiri umane mai evolute le sunt aproape indiferente. La cei aparținând minorității slovace, am simțit intenția unui atașament instinctual, am reușit să fac să răsună în ei strune umane ce depășeau sentimentele segregacioniste. Însă preotul român, învățătorul român, proprietarul român sunt suspicioși, tăinuitori, plini de neîncredere și surzi față de gândurile noastre sincere pentru popoarele și culturile din bazinul Dunării. Să fie din cauza faptului că națiunea română e încă prea tânără? Molima vremelnică a șovinismului să fi infectat azi pe toată lumea? Deocamdată e greu de răspuns la această întrebare, ceea ce putem face e numai să expunem faptele.

Românimea din țară e coordonată de organizația bisericească. Bisericele românești fac parte din trei protopopiate: Giula, Chitighaz și Micherechi. Intellectualitatea e dirijată și în prezent de episcopia arădeană. Manualele școlare sosesc din România, iar autoritățile maghiare adoptă în general o atitudine liberală față de minoritatea românească. Între țărănimea maghiară și cea română nu sunt conflicte. Frecventează aceleași cercuri civile, vorbesc alternativ ambele limbi, dacă se iscă discuții, certuri, acestea au loc în interiorul naționalității, e foarte rar cazul în care se nasc disensiuni între un țaran ungur și unul român.

Intellectualii români sunt foarte isteți, iar instinctele lor politice sunt exemplare. Avem de-a face cu figuri orientale, iar în spatele măștilor cafenii și reci, mocnesc patimi ascunse. Dar masca rece se menține, smațul de pe chipul lor nu cade niciodată. Preotul spune că românii nici n-ar putea susține altă politică decât cea a guvernului. Noi doar la guvern putem să avem speranțe – adaugă cu un zâmbet fin. Proprietarii români votează întotdeauna cu candidații

partidului de guvernământ, cu asta consideră că și-au dovedit loialitatea și față de statul maghiar. Acestea sunt urmările provocate de o stăpânire politică susținută artificial. Rolul statului e preluat, atât în suflute cât și în viața publică, de partidul atotputernic, respectiv de rolul păturii sociale care stă în spatele partidului unic și al figurilor politice marcante care îl susțin. Preotul român a scrutat în adâncime configurația noastră socială, a cercetat legea dominantă și a tras concluziile firești pentru persoana sa și pentru întreaga naționalitate. Unul din conducătorii comunității a fost notar în perioada ocupației românești. Apoi a fost destituit, dar n-a regretat prea mult, căci a reușit de minune să-și sporească moștenirea de 50 de iugăre rămasă de la tatăl său, la 200 de iugăre. Și azi se bucură de prestigiul satului și e omul-cheie al partidului de guvernământ. Din nou ajungem la relația tragică dintre partid și stat...

Reacțiile politice sunt favorabile șovinismului naționalităților ca și modului izolat în care acestea trăiesc. În fond, sumedenia de necazuri și maladii răspândite în lumea maghiară, are una și aceeași obârșie...

Spațiu identitar în povestiri personale

Am fost dă sclugă...

Când am fost prunc, am fost dă sclugă... Trebuia să grijesc dă porci și dă vaci... O fost tare greu. Dacă le spui amu la prunci, să råde dă tine : cum ai putut face?... N-am durmit în-lontru, în casă. În grajdi, în iesle am durmit. Odată – ieram micuț, dă fo' șapte-opt ani – m-o dus on vecin dă sclugă la julani¹, la neamurile lui. M-o pus pă bițigli² și „Hai, cu mine pân' acolo!”. N-am mai fost io așa dăparte! Ș-am rămas acolo. Tăt la două duminici, mă lăsa acasă. No, o vinit duminica mea, trabă să vin acasă! Dimineața, nu m-am dus io cu porcii, că s-or dus fetile. Avea tri fete bătrâne ș-on ficior bătrân... Ș-on sclugă măroc³, Ioșca – nu era bine, era clătit oleacă! Și era bătrânu gazdă, așa pocakos⁴, cu tajtékipa⁵, cu pipă până la buric, nealcoș⁶ o umblat... Or fost negândiți, proști!...

No, d-apu, să mă duc acasă : am ieșit la duleu, hai, hai, drace, hai! P-aci trabă să mărg! Am ajuns acolo, la tri hotară, unde mergea drum și drept, și-ncoace, d-a stânga și la dreapta. Amu, pă unde? Tăt m-am făcut dă lege-acole, că pă unde m-o adus, când m-o adus, pă care duleu⁷ să mă duc? Amu m-am întors, așa, la stânga, și tăt fuga, s-ajung eu acasă! Ș-am fujit până m-o ajuns un julan care venea cu cocia la csarnok⁸, aici, la Chitighaz. Căra lactile, așa, dă la sălașe : săleșeni puneau lactile la duleu, venea cocia, și hai, cu el la csarnok!... Și zâce-acela: „Hova mész, fiam⁹?” Io zâc că „Haza¹⁰!”... „Hol van a haza¹¹?”. Zâc : „Kétegyházán¹²” – „Na, gyere fel¹³!” M-a suit în cocie și numa odată m-am trezit la toltiș¹⁴, la drumu Julii!... Așa am vinit acasă!

(Gheorghe Santău, Chitighaz)

1. din Gyula / Giula / Jula
2. bicicletă
3. mare
4. cu burtă
5. pipă din spumă de mare
6. îmgâmfat
7. hotar, drum de țară, din magh. dülő
8. lăptărie
9. unde mergi, fiule

10. acasă
11. și unde, acasă
12. la Chitighaz
13. no, hai sus
14. șosea, terasament, din magh. töltés

Am venit la chervai¹

Odată am venit la chervai, în duminica mea. Apoi, ca pruncii, dă la o șatră² la alta... Bani n-aveam... Apoi la kőrhinta³ dă fo șasă ori... Nu mergea kőrhinta cu villany⁴, ca amu: o-mpinjeau pruncii... S-o făcut noapte! Până am ajuns eu acasă, în satul cel nou, a asfințit soarele. „Da' unde-ai șezut, d-apu spus-am să nu șezi mult” zis-o mama și tata, și vai ș-amar!... O trăbuit să mărg-napoi, la gazdă! Lute, hai, păstă țelini, încolo, spre Chighiuș, cătă Gyula-Eperjes. Am ajuns la școala dă la Săbatca ș-or venit niște nori grei. Și ploia, ploia, s-o-ntunecat amu duleu' că nu vedeai nimica, numa când fulgera. Tăt, tăt, tăt m-o udat. Tăt m-am dus, tăt m-am dus pă mijlocu drumului, dăscuț, c-așa umblau atunci pruncii. Am ajuns la sălașu lu Jakab. Îi cunoșteam p-aceia. Era acolo on prunc ca mine, cu care mă mai învăliam io, mă mai vorbeam. Amu, o fost trecută vremea : era-ntunerec așa, dă nu mai vedeai. Fug câinii d-acolo, dă la Jakab... La ei în târnaș⁵, cum o fost îngrădit, ardea on sterț⁶. Io l-am văzut! No, zâc, mă duc amu încolo, cătă cruce, acolo-a fi sălașu meu! Da' or fugit câinii la mine; am străgat la ei : nem mész, nem mész!... „Ki az⁷?” – străgă puradelu lu' Jakab dăpă târnaș. „Én vagyok!” „Gyere be!⁸”. Ș-apu m-am dus în-lontru, la ei. O fost târzău amu! M-o văzut mă-sa, nu m-o lăsat să plec, bătrâna. Acolo am durmit, în iștalău⁹. Dimineața m-o sculat să mă duc... Ieram dă nouă ani!

(Gheorghe Santău, Chitighaz)

1. bâlci
2. cort, dugheană (din magh. sátor)
3. călușei
4. electricitate
5. cerdac (din magh. tornác)
6. lampă cu petrol
7. marș, marș...cine e?
8. eu sunt... hai înăuntru
9. grajd (din magh. istálló)

Terci, blăstămata

Atâta iosag¹ avea gazda-aista, dă la Jula : avea găște, cai, oi, porci mulți, o țelină² grozavă, măroacă³... Ce să spun, cincizăci-șazizăci dă iugăre dă țelină. Numa' țelina-ceia avea spini și vai ș-amar! Toată zăua fugeam roată pân țelină, că toate să-mprăștiau : porci, vaci... Poți gândi, pă vremea-ceea nici n-am mai văzut, nici d-atunci încoace : vacile-mpedicate cu pedică dă ștreang, să nu fugă, să poț griji dă ele... Da' ei or fost proști, negândiți! Dimineața, când ieșea soarele, meream cu iosagu-afară, cu tăte. Nu puteai griji dă ele! Gâsca, cu porcu, cu oi, cu beteșig, laolaltă! D-apu, acele nu stau laolaltă! Plângeam și tăt roată fujeam dăpă ele, mint a bolond óra⁴. Apoi le mai scăpam și Dumnezo să le aibă! Apu, venea Terci : aceea era mai blăstămată fată, cu câinii... Aveau cățai d-aceia, hajtókutya⁵, da' cu mine nu șideau câinii, n-or fost învățați cu mine. Așa mâna Terci iosagu, ca pă dracu, cu tri câni. Vine dimineața, mi-aducea dă prânz⁶ acolo, afară : o bucată dă pită unsă cu unsoare. Până aveam pituță-n

brânci, mai stătea câmile lângă mine, că-i mai țâpam și lui câte-o bucurătură! Dacă să găta pita, nu mai șidea, mânce-l beteșigu, fugea-napoi, la sălaș... Alții or avut noroc : iera acolo, lângă mine, unu, Szabó, la sălașu lu Merza. Așa loc bun o avut pruncuțu-acela! Dimineața lua vacile dâ-napoi– vreo șapte-opt vaci, le mâna pă țelină : acela toată zîua numa dă vaci grijea. Când era la amiază, mergea la fântână cu vacile. Era acolo vreo patru stâlpi, ș-așa era învățate că mergea toată vaca la stâlpu ei și-i punea lanțu la grumaz și stăteau acolo-n târlă. Și el mergea și mnieza : avea acolo o colibuță, unde să trăjea la umbră. După-miază le slobozea și le păștea, și sara le mâna înlontru...

Da' io am păfât odată cu Terci, cu fata- ceea blăstămată! Am scăpat porcii, și s-or dus! Și tăt on porc o fost, ș-o găscă, ș-o oaie, ș-on drac! Și vacile s-or dus câtă vacile vecinilor, câtă Ioanici. Ș-aceala avea sclugă, numa' iera mai măroc ca mine, iera dă fo patrusprece ani. Irimiaș Mișca – așa-l chema : până-i lumea nu uit! Era el așa, mai sărit oleacă, numa nu cred că n-o fost lelenc gyerek⁷ acela, că ce știu io dă câți ani o fost la Ioanici-aista. Așa iera acolo, ca acasă, nu ca sclugă.

... Apu, s-or dus vacile noastre acolo, la a lui. Și Terci, fata, s-o dus acolo, dâpă vaci, la Mișca. Și ce știu io ce-o mai zâs câtă el, da' o zâs că lelenc gyerek. Nu i-o trebuit la Mișca altă : avea on coricaș⁸, ș-așa ț-o bătut pă Terci cu coricașu, ca-n sac! S-o dus gazda, tata fetii, la Ioanici, să spuie că ce-o făcut sluga. Apu-o zâs Ioanici baci câtă el : „, Idefigyeljen szomszéd, a gyerekek dolga ez” – „Na, igen, szomszéd, de hát az én lányom már nem gyerek⁹” – „Elég baj az, zâce, hogy rosszabb a gyerekeknél!”

(Gheorghe Santău, Chitighaz)

1. animale domestice (din magh. jószág)
2. pământ, ogor
3. mare
4. ca ceasul nebun (zicătoare ungurească)
5. câini de întors
6. mic dejun
7. copil orfan, găsit
8. bici
9. ia, ascultă, vecine, e treaba copiilor – da, vecine, dar fata mea nu mai e copil
10. asta e, că e mai rău decât copiii

Pă vremea când era sălașuri

Pă vremea când era sălașuri, care-o fost sluji, cioși¹, așe, și mai bătrâni, care-o murit la sălaș, nu i-o mai adus în sat. O rămăs acolo, că așe dăparte-o fost, că nu l-or putut aduce-n sat. Or dus acolo popă dă la Chitighaz, oă cu hinteu², oă cu cocia³... Ș-acee trabă să ști, că-n hotarâle Alefi or fost o grămadă dă morminte⁴. Unu a fost aici, în Ék⁵, la Chitighaz, pă marjine, unu-a fost pă marjine la Botoș, cealalt a fost la moră-n vânt, unu-a fost afară, la Ștrinfuluştii, su' vii, c-așe zâceam, unu-a fost pă drumu vărșendanilor și o morminte-am căpătat aici, în sat. Tăte-or fost morminte rămânești, că afară, pă hotare, numa rămâni or fost, oamini bizuiț pă sama mnemțâlor, cu care ș-or țânut iosag⁶... Că pă vreme-cee, o trăbuit să le ducă cioșița⁷ la mnemț, ouă, pui, găini, ce le-o trăbuit. Că-n sat n-or țânut mnemțâ iosag, numa cocie, hinteu cu cai, cu care s-or dus afară... O fost mneamț care-o avut tri-patru hodăi afară, ș-apu atâț oamini ș-o țânut la sălașuri. Mnemții n-or lucrat nicecum. Așe oamini mari or fost... Vitman, Sali Gyuri... Sali Gyuri, numa el o avut auto, altu n-o avut nime mășină, să mai umble.

Așe dă dese-or fost sălașurile pă vreme-cee... Rămâni n-or fost în sat, numa pușâni. Tăt pământu o fost la opt, la zece mnemț în brânci... Ei or avut oamini care-or lucrat afară. N-o fost așa, că fac gunoi în sat. Găzdăcia mare-o fost afară, pă pământ. Și n-or făcut ei rău cu asta...

Amu, dă când s-or făcut ciopoartile⁸ -aște mai mari, numa două morminte mai este: la Botoș și la moară-n vânt. Da nu să mai îngroap-acolo.

(Petre Sabău, Aletea)

1. paznici de pământuri, din magh. csősz
2. caleașcă, trăsură, din magh. hintő
3. căruță, dinn magh. kocsi
4. cimitire
5. teren în formă da triumphi
6. animale domestice, din magh. jószág
7. soția paznicului de pământuri
8. cooperative agricole, din magh, csoport = grup

Oláj, oláj, vad oláj¹...

Noi cu ungurii n-am avut niciodată bai. Amu, nu zic! Că ne strâgau... La noi în vecini o fost șasă prunci, la Kovács. Mama lor, Matild, o fost spălătoare... Apoi zăceau cătă noi : „Oláj, oláj, vad oláj, / Főzél neki bableves, / Hagy fingjon egy méterest!²” Apoi noi zăceam : „Magyar, magyar, szarba kapar³!” Da’ ieram prunci. Părinții nu să sfădeau. Io nu poci ponosli⁴ că am avut bai cu ungurii!

(Florica Secan, Chitighaz)

1. valah, valah, valah sălbatic
2. Valah, valah, valah sălbatic, / Fierbe-i o oală de fasole / Să se beșească un metru.
3. Ungur, ungur / Scurmă-n căcat
4. a mă plânge (din magh. panaszolni)

Mi-o zâs că-s vâlah...

Când eram io prunc, o fost o găzdoaie la Alete, a lu Lupu s-o zîs cătă ie. Ei or fost mnemți, numa așa i-or ciufulit¹ rămânii : Lupu.... Ie nu știa bine rămânește... El o fost om bun – bace Hans. Numa ea o fost tare răutățată muiere. Ș-o vorbit cătă mine mnemțăște, apu la urmă zăce : Bată-l Dumnezo, vâlah!... N-am știut io din-tâie că ce-i aceea „vâlah” Numa că-n vecini cu mine, la alți gazdă, or fost sclugă doi prunci dă mnemți dă la-Alete. Lor le-am spus că iaca cum îm zăce nană Nanți. Apoi ei mi-or spus că așa să zăce mnemțăște la rămân : vâlah. Io n-am știut!... Mulți dânră mnemți or fost răutățâți, mai rău ca ungurii! Dac-or avut on slughită, on prunc sărac, nu i-or dat ominie! Tare mică simbrie or dat : vreo doi băniți să-ți iei haine, o cocie² dă tori³, două-tri măji dă grâu pă an. O trebuie să dea și cincii chile dă sopon... Da’ dacă eram sclugă dăparte, la Leucușhaz, acolo mă spăla, nu-m dăde nici sopon, nici nimica! Eram dâncolo dă Leucușhaz, doauăzăci dă kilometri, n-am venit acasă numa dă tri ori într-on an...

(Gheorghe Santău, Chitighaz)

1. poreclit
2. căruță
3. coceni

Noi tăt rămânește, nu așe ca amu...

Noi, dragă, tăt rămânește am vorbit acasă. Nu așe ca amu. Amu, vezi, că în ungurește vorbăsc! Când am fost noi prunci, acasă la părinții noști, cu iei tăt rămânește am vorbit. Am știut ungurește, că am învățat la școală, da' n-am vorbit acasă. Noi am fost rămâni, și rămânește am vorbit. N-am tăgădit¹ niciodată că io mi-s rămână. Și-n értesítő : állampolgársága – magyar, anyanyelve – román². Petruca și Gheorghica d-odată s-or învățat și rămânește, și ungurește. Că am avut vecini unguri, vizavi, așa, păstă drum, și când o știut – már tudot totyogni³, tot acolo ierau, la Adam bácsi, la Ţilbauer. Acolo vorbeau cu el ungurește, noi acasă vorbeam rămânește, și egyszere tanultak meg mind a két nyelvet⁴. Și Floricuța o fost așa : să juca cu pruncii - ungurește, la ovodă, – ungurește, io acasă vorbeam cu ea rămânește.

(Florica Secan, Chitighaz)

1. a nega, a tăgădui, din magh. tagadni
2. carnetul de elev : cetățenia maghiară, limba maternă româna
3. a pornit în picioare
4. deodată au învățat ambele limbi

Să nu-l țuci!

...Ia, aici îi baci-tu Gheorghe : tri ani mi-o fost drăguț – c-amu, mi-i rușine, da' nici voi nu sânteț prunci – spuie el, că țucatu-l-am io pă el în tri ani dă zâle? Știi ce-o zâs mama mea, ierte-o Dumnezeu? Pă acea vreme când io am fost dă șaptsprece ani, ea o fost dă trizăci și cincii, o fost tânără! O zâs : „Aiii, fută căinii maica lui!” – zâcea! „Da' să nu te faciă proastă, să-l țuci, că nu ieste mai mare rușine pă pământ pântr-o fată, dăcât ca să țuce fata ficioru!” Până-i lumea, asta n-o uit!

Odată, dăpă joc, o petrecut Feluțu pă Cățița...Io n-am văzut pân-atunci! Și cum o fost cornu' la școală, dă lătura, dă cătă Csáki – dracu' și cum am ajuns cu Ileana p-acolo – numam văzut că Feluțu-o țuca pă Cățița! Noi, ferească Dumnezeu, ce élmény¹ am avut!...

Vinea Gyurka² baci, apu nu mă lăsa să merem afară. Tata o fost în bătaie, o fost rușine, n-o fost slobod să umble fetile pă uliță, noaptea. Venea la noi – soră-mea era dă trisprece ani, să băga sub dună! Ne jucam d-a moara... No, când erau opt ceasuri, jumătate la nouă, apu atuncea io-l petreceam, dară, pă ficior. No, „Noapte bună!” Pă când ajungeam la ușă, mama ișea afară cu noi, și merea 'napoi, în ogreadă, și lua baliga dă la vacă, și dăzlega pă Ciuri, c-am avut on căne, Ciuri! Amu, cât o ținut aceea? Doauă minute uă tri! Să băga-nlontru, tăia pită la căne și-i ducea : „No, gata să fie! Înlontru!” O, cum mă năcăjam!...

Tare or fost rămași oamini, dragă! O fost la Sârbu, în vecini, tri fete. Apu, mai iera așa, că făceau șezătoare. Și cum nu eram io năcăjită, că pă mine nu mă lăsa să mă duc : „Nu stă bine, că voi n-aveț tată, nu-i sclobod să umblaț sara pă uliță, să vă rādă satu'!” Așa o fost, drajile mele!

(Florica Secan, Chitighaz)

1. senzație
2. hipocoristic maghiar de la György (Gheorghe)

Dacă am avut nouă, oă fie zece rochii, atuncea, dânr-acele zece or fost patru rochii care-acel-or fost dă piaț. Așa să zâcea cătă ele : dă piaț. Dac-am vinit doară păstă săptămână, aici, la bold², în satu mare, or ai avut treabă să te duci până la-Alete, în zî dă lucru...Și cu rochiile cu care-ai umblat la biserică, acele-or fost numa dă biserică. Dă biserică și dă joc, dă sărbătoare... Atunci ai avut cârpă³ dă mătase, aceea o fost pântru hainile dă stat. Pântru hainile dă piaț, ai avut cârpă dă delin⁴. Acasă am avut haine dă tătă zî. Amu, cum mi-s io, în rându ista dă muieri, ș-amu-i băgat aceea : io nu mă duc la Ciaba, la piaț, uă la Jula, uă îndeva, cu rochia dă biserică. Ai haine dă mort, ai haine dă biserică, și dacă mă duc la bold, și d-acele am. Așa cum sunt amu, nu mă duc la bold! Le țin p-aște și-mi ieu rochie dă bold și cârpa-n cap. Și la oameni așa e. Lunea ai mârș la piaț cu cizmele dă port. Și duminica cu cizme dă box⁵, sclipitoare. Amu mi-s dă șaptezăci și tri dă ani, atunci am fost dă trisprece, ș-amu șaizăci dă ani o fost așa, și eu ș-amu așa știu.

... Or măsurîță⁶ : când te-ai măritat, anume ți-o dat două măsurîțe pă covată. Când ai făcut pită în covată, o ai frământat, cu măsurîța- ceea ai astupat pita. Uă dac-ai făcut aluat, ai întins măsurîța albă și p-acee-ai sucit aluatu'. O fost muier care-o făcut aluatu' tăt cu nori negri! Da' o muier care-o fost ea curată și-o știut răgula, așa-o făcut! Pătura dă aluat o ai pus pă alta măsurîță, pă pat, să să uște. Ș-ai avut șterguri anume pântru su' pită. Măsurîță pă covată și sălveturi su' pită. Or fost coșeri dă pită – n-ai văzut tu d-acelea? – ai pus sălvetu în coșară, l-ai presărat c-o leac' dă fărină; dac-ai rupt pita, o ai pus acolo pă șervet și, ia, așa o ai astupat! Acolo o crescute! Dac-ai băgat pita în cuptori, sălveturile le-ai scuturat, le-ai împăturat și le-ai pus în dulap, pân-ai făcut pită iară. Ast-o fost házirend⁷, suca și lejea!

Dă la maicile mele știu că n-o fost sclobod să faci vinerea pită, că pă Domnu Isus Cristos vinerea l-or răstinit. Io în viața mea n-am făcut pită vinerea!

(Florica Secan, Chitighaz)

1. obiceiu, din magh. szokás
2. prăvălie, din magh. bolt
3. năframă
4. bumbac subțire, din magh. delin
5. piele
6. față de masă
7. regulament de ordine interioară

Puțâni rămâni este amu la Cenad

Amu, nu mulți Hidișeni sânt la Cenad: numa Aurel Hidișan și Steva Hidișan. Și noi. Tri familii. Or fost ei mai mulți: Radu, Laza, unchiu, frate cu tata mieu, bace Neța – și el o fost Hidișan... O fost fo șapte familii Hidișeni. Acuma nu mai este... Puțâni rămâni este amu la Cenad, ce mai este? Având vreme, dă multe ori cu femeia vorbim că pă dă-lături, inde noi am șezut, câți rămâni or șezut! Ș-amu, mă rog, numa Niță Ardelean șede, câtu-i satu dă lung... În o mie nouă sute trizăci și șapte, cinsprece familii dă rămân or plecat la Rămânia, la Pustinici. Mă rog, care-or avut aice o țâr' dă pământ, ș-or fost în stare mai bună, ăștia tăt s-or dus la Pustinici, c-acolo ceva spâhie¹, a lu ceva grof o fost, ș-acee s-o-mpărțât. Și ei or cumpărat pământ acolo.

Poate că și eu meream, c-am fost slug-atunci la unu, Ghiorghe Dehelean, numa tata nu m-o lăsat. Că eu m-aș fi dusă cu ei.

Și-or umblat rău, săracii! Că la fo câțva ani or fost ape mari, și inde ei or cumpărat pământu-cela, o fost așa, on loc mai jos, și i-o luat apa. Și cât îi Rămânia, tăți s-or împroșcat, ca fărina orbului! Nu mai știm dă ei că care pă inde-i.

Și când s-o tras hotaru, dâpă nouăspreze, s-or dus mulți, pă la Igrîș, așa am auzât. P-aceia nu-i știu. Da pă tăț îi știu să-i spui pă nume, care s-or dus în o mie nouă sute trizăci și șapte, la Pustinici. Fă bine și-i scrie: Boghirca, așa i-o spus: Musca. Puneț-o-n paranteză: Musca! Ghiorghe Otlocan, i-or zâs Biștag, c-așe l-or cunoscut. Atunce, Todor Becan, Bencău. Raduia Rus, i-or zâs Crăciun, acolo or fost doi prunci, unu Sfetuzar și-unu Ghiță, Ghiț-acela o fost popă. O fost unu, Todor Popon, Șoaricili l-or poriclat, și-acolo or fost doi prunci, Sfetuzar și Ilia. Atunci, bace Lucu lu Toșici, acolo-or fost vreo șasă prunci. Trăian Rus, Pruscan i-or zâs. Atunci o fost Cristîfor Dehelean, Portoloanca, și-acolo or fost prunci: Văsălie, Maxa, Dușan, Sida, Vidoasăva... Atunce o fost unu, Mircea, a lu Lenta i-or spus. Atuncea, Ghiorghe Dehelean, Butucu, no, la-iesta am fost eu slugă. Atuncea o fost bace Todea lu Lisu. Sfetuzar Suci, Cap-dă-vișăl i-or zâs, c-o avut, așa, on cap mare. O fost acee-a lu Tăișăl, și-acolo or fost vreo șasă-șapte prunci. Atunce, Iuăn a lu Tepși... Și-atuncea o fost Trăian Suci, Vegheț i-or spus, și-acolo or fost doi prunci...

Și-atuncea, gândește uomu: măi, că câți rămâni or fost în sat, acole, la noi! Numa rămâni or fost, unu și-altu. Da acuma... Fluieri dâpă ei!

(Ioachim Hidișan, Cenadul Unguresc)

^{1.} feudă, domeniu

Cu mnenții dă la Alete

La Alete ierau mnenți. La mnenți or umblat dă la Chitighaz săracii cu zăua. Și s-or dus la sălaș, or șezut acolo la sălaș. C-atunci or fost multe sălașe, nu așe c-amu! Că tâte le-or spart cînd o vinit a komunizmus¹! Și az államositás, az összes tanyát össze²... Și la mnenți le-or dat rămâni nume : Cap-dă-bou, Cacă-n tureci, Târla... Da' toț' mnenții dă la Alete or știut vorbi rămânește! N-o fost mneamț care n-o știut! Uită-te la Lisi néni³, c-așa vorbește rămânește, ca noi. E mama lui Regős, că ei or fost mnenți, numai și-or înștimbat numile, că Reis or fost... Și vorbeau așa mnențoaie... O-ntrebat-o pă bătrâna mnențoaie, că ea o văruit, și-a ieșit afară Purpuroaie, oă care, și : „ – D-apu, ce mai faci, vecină? – D-apu mă veresc, mă veresc!”(rîde).

Și rămâni d-aici, dacă s-or dus la Alete, la sapă, apoi cătă gazde : cătă oamini or zâs jupâne, și cătă mnențoaie, jupâneasă : „Dimineața bună, jupâne! Dimineața bună, jupâneasă!” Aici, la noi, le zăceau gazdă și găzdoaie!

Io n-am fost dă sclugă... C-au fost oamini care or fost tare, tare săraci; și-au fost așa, közép kategória – mink abban tartozunk⁴. Io nu știu să fi fostă noi ca prunci, să nu avem vacă cu lapte, și să nu fi tăiată părinții noști porc; aveam câte patruzăci-cinzăci dă găște, doauăzăci-trizăci dă reță, ai avut ce mânca. Nu cum or fost a lu' Kovács, unguri, săracii, și alții, care făcea gârtfe dă mămăligă, dă pisat... Vai și-amar!

(Florica Secan, Chitighaz)

1. comunismul
2. au naționalizat toate sălașele
3. mătușă, tanti

Michărechenii

Odată, nu știu să-ți spun anu, numa știu c-o fost sâmbăta Rusalilor. Și eu cu-aceea m-am trezât, că e pă uliță zarvă. „Doamne, apără – am gândit – da' ce e ?” Și-am ieșit afară, la uliță, și lângă Borza erau oamini mulți. M-am tras așa, cătă căput¹, să văd că ce-i! Kideriul² că Borza pă nime n-o lăsat înlontru. Eu nu știu, douăspece or patrupece or fost, Dumnezău-i știe. Erau dă la Micărechi, i-or adus la Chitighaz, că la ei o fost apă mare, talajvîz³. Și-or umblat, săracii, să-i lese cineva înlontru! Tăț or fost neamuri. Și dă la capătu uliță nime, nime nu i-o primit. Și-apu Szekán Gyurka o umblat cu ei. El m-o văzut c-am ieșit dăn ogradă-afară, și-o vinit cătă mine. Și zăce că eu câț primesc înlontru? Eu zăc : „Pă toț, câț îs!” Și-apoi, săracii micărecheni m-or auzât. Or zăs : „Ooo, alduiască⁴-te Dumnezo!” ...O fost o muiere cu prunc micuț în perină, or fost două babe cu bătă ... Și-am dăschis ușa, și-am zăs : „Toț viniț, dragă, câți sântei!” Eu pân-atunci nu m-am întâlnit cu micărecheni... Babile-or fost cu mine-nt-o sobă⁵... Și ne-am rugat, și ne-am vorbit...Ș-or zăs : „Da' alduiască-te Dumnezo, nană, dă-ne ceva dă lucru!” „Da' ce să vă dau dă lucru?” Și nu știu cum or văzut că avem cucuruz : „Da' adă-ne o coșară dă cucuruz, să sfărămă!” Și povesteau că o vinit apa și ei să gătau dă Rusale. Și-acolo o rămas ghina ciupelită... Că ei nu zăc găină, ghină zăc...

I-or dus atunci și la Jula⁶, da nu i-o primit nime! Poate în Románváros⁷, așa, români bătrâni să-i fi lăsat înlontru. Da' care-or fost domni, nu s-ocupat cu micărechenii.

(Florica Secan, Chitighaz)

1. poartă, din magh. kapu
2. a ieșit la iveală
3. apă freatică
4. să binecuvânteze, din magh. áldani
5. cameră, din magh. szoba
6. orașul Gyula / Giula
7. Orașul Românesc – cartier al orașului Giula

Părintile Luțai

Părintele Luțai n-o vorbit ungurește... N-o vrut!... Era și câteva căsătorii mixte pă vreme cât el o fost preot. Și-aici, în vecini, o fost o fimeie căsătorită c-on ungar, și-o murit fimeia. Și-o zăs uomu că părintile să ceară iertăciuni și-n ungurește, să-nțeleagă și el... O zăs Luțai cătă el că „Dă câț ani vi-s dumnevoastră în casă rămânească?” Zăce: „Dă vo cincisprece.” „Dacă dumnevoastră n-aț învățat atât în familie rămânească, să știți că eu nu zăc nici o vorbă ungurește!” Și nici n-o zăs!

L-or chemat la mort și la Nădlac, Nagylak – că și-acolo or fost rămâni, numa s-or ungurezat – și-or zăs că să fâie iertăciunile ungurește... Mai bine nu s-o dus! Ooo, și ce bine-o vorbit ungurește!

Amu, ar muri, d-ar trăi mai o dată, că nepotu lui nu ști rămânește!

(Văsălie Mărienuț, Cenadul Unguresc)

Cu Sfirțig

O fost on om tare, tare corhei¹ : Sfirțig i-o fost numile. Or șăzut la sălaș. Toată zăua iera la birt, în sat, la Petőfi telep², unde-am șezut... Și s-o dus cu două vișăle la târg. O vândut

vișălile, banii toț i-o băut și n-o mai avut bani să vie cu mășina³ acasă. Ș-apu, o trebuit să margă nană Florică, muiere lui, să-l scoată dă la stație, că l-or timis pă utánvétel⁴...

Cum v-am spus, el toată zăua iera la birt. Így, este fele⁵, venea nană Florică - olyan kicsi kis asszony volt, böszoknyás⁶. O videam că vine, vine : tupu-tupu-tupu-tupu, vinea nană Florică dăpă Sfirțig. Că n-a fost acasă dă ieri, oă cine ști dă când! Apoi mikor fiatal házások voltunk⁷, așe élveztünk⁸! Jön⁹ nană Florică, mere dăpă Sfirțig! Ș-apu-apoi erau acoalea tăt tineri ca noi, ne strânjeam, ne puneam pă laviță, și așteptam să vie Sfirțig cu Sfirțigoaie, dară! Ș-apu nană Florică merea, să băga-n birt, numa nu-l putea scoate din birt numa dacă-i horea lui! Ș-apu tăt așe-i horea : (cântă) : Mă, Ioane, vin' acasă, / La copii și la nevastă. / Bine, bine, c-oi vini, / Num-amu-oi bea două-tri. / La, la, la, la ... Și dacă-i cînta nană Florică-așe, atuncea ieșe dăn birt, și tot așe trebuia să-i cînte, până-ajunje afară dăn sat. Tă-naitea lui merea, și-i cînta... Că mai dăm mult oaminii nu s-or dăspărțat. C-or avut prunci laolaltă. O fost mare rușine să să dăspărțască, uă cum să spun! Atunci băteau oaminii pă muiere, și tot nu s-o dăspărțat. O fost care o a prins dă chică și o-ntors rotă!

O vinit vremea c-o murit mama lu Sfirțig. O murit mă-sa! Și muierea lui, nană Florică, s-o cântat. Sfirțig o fost la birt. Pă când el o vint acasă pă sară – iera țapăn – , mă-sa iera moartă, c-atunci așa iera, pusă pă laviță, știi! Și vine Sfirțig, să bagă-nlontru și vede pă mă-sa... Asta nană Florică m-o povestit și m-o arătat : așa să cântau atunci, așe puneau brâncile (pune mîinile în șold). Și-o zăs : (bocește) „Dacă meri, maică, și meri / Nu te duce pă drum dă fier / Da du-te, maică, pă drum dă cheatră / Că, uită-te, Ioane cum te-așteptă...”. Acela o fost Sfirțig, că s-o pus pă vatră să șadă, așa, bat. Și zîce el d-acoale : „Da mai pominește-mă și pă mine, Florică!” Și ie : „Ioane dă năcaz și dă bănat / Uită-te, maică, cum s-mbătat!” Da Sfirțig : „Nu așa, fută-te dracu să te fută...”.

Acolo, la Rămânie, nu să cânta? Să cânta ș-acolo, așa-i? Mai dăm mult dac-o murit cineva, și nu s-or cântat dăpă el, o fost dă mniraz¹⁰! Ziceau : „Uoăăă, nime, nime nu s-o cântat dăpă el!” O fost așa, care și-o băgat muiere să să cânte. Ș-aste-or zăs că : (bocește) „Io nu mă cânt, nană Floare, că mă doare / Numa io mă cânt dăpă poale...”.

(Florica Secan, Chitighaz)

1. bețiv
2. cartierul Petőfi
3. trenul
4. ramburs
5. așa, spre seară
6. era o femeie scundă, cu fustă largă
7. când eram tineri căsătoriți
8. ne delectam
9. vine
10. de mirare

Cu Roanca (Arde suta și cinzăci...)

Roanca o fost maica lu nană Livie, dédi¹ lu polgármester². Ez nem volt mese³... Și Roanca asta care o rămas dă beserică, o avut o fată, o a chemat Ana. Ș-apu or făcut pită dară-n cuptori! Și bătrîna o avut bani și i-o ascuns în sălmăjac⁴ banii. Ana – n-or avut dăstul să ardă cuptoriul – o scos paile dăn sălmăjac, și le-o băgat în cuptor. Ș-o băgat și banii, că ea n-o știut că banii-s acolo! Ș-apu apoi o vinit bătrîna : – Ană, maichii, arde suta și cinzăci...

(Florica Secan, Chitighaz)

1. străbunica
2. primarul
3. asta n-a fost poveste
4. saltea de paie (din magh. szalmazsák)

O rămădit¹ ca Roanca dă beserică

Într-o duminică, Roanca s-o gătat la beserică. Da așe s-o sâlit, că pă când o ajuns la căputu² besericii, oameni ișeau, că s-o gătat sclujba. ...Să zâce la Chitighaz, când cineva ajunje pre târzâu într-on loc că o rămădit ca Roanca dă beserică.

(Florica Secan, Chitighaz)

1. a rămâne, din magh. maradni
2. poartă, din magh. kapu

Știi cum să vorbeu?

Să știau înțelege ungurii cu rămânii... Știi cum să vorbeau? O știut bătrâna o vorbă unguște, cealaltă una rămânește, și să știau înțălege. Soacră-mea cu Kalcsó néni¹, cum s-or înțăles!... D-apu' Pani néni cu nană Ană a Sârbului? Că nană Ană a Sârbului n-o știut nimic unguște, Pani néni n-o știut rămânește; să vorbeau : „Știi, Pani néni, vecină...”, apu' asculta cu gură căscată : „Tudom, Anna néni, tudom²...”

Amu, ia, pă asta vreme umplea o cocie³ dă cucuruz, merea cu ea la piață, la Jula, ap-
apoi acolo să vindea prune, cumpăra prune, ș-aducea prunele-acasă și ferbea prai în căldare,
încă-n leră³, ș-așa s-o făcut mai dămuit... Odată s-or dus cu grâu la piață. Și cumpărătoru' s-o
dus la cocie ș-o zâs : „Hogy a búza, bácsí⁴?” „Da' buzat iești tu cu mă-ta!”, i-o zâs rămânu',
că l-o scos dân fire. Și cealălalt dă la cocie, care-o mai vândut grâu, o fost rămân, numa el tăt
o știut oleacă unguște. Și tot zâcea că : „Bizony, bizony⁵!” Ș-apoi o zâs celălalt, care-o dat
dă bai cu unguște : „Mă, Todore, bată Dumnezo opinca ta, da' mai vină și mai dă și p-aci cu
bizoanca!”

(Florica Secan, Chitighaz)

1. tanti, mătușă
2. știu, nană Anna, știu
3. căruță, din magh. kocsi
4. cuptor
5. cum dai grâul, nene
6. zău, zău

Cu sărenadu

Era vremea bătăii și nu să căpăta țapele¹. Or apucat în modă c-or făcut păpuci cu
tălpi dă lemn. Și ficiorii dân sat or avut, și fetile le-or zâs fapapucosok²... Când vineau în
satul cel nou, s-auzea dă dăparte. Veneau să-mi deie sărenad, să horească la geam. Veneau
doi-trei ficiorii, la zece-unsprăce noaptea, și highidușu³, cu hidede⁴. Burdea și Țiro or fost
highiduși...Cântau și rămânește, și unguște...Micsoda más világ volt! Akkor volt az igazi
szerelem⁵! ...Cum să zâc? Dragoste adevărată! Nu așa, ca amu, că-ț stă mintea-n loc : amu
ierțaț-mă – să culcă fetile cu ficiorii! A fost mare lucru când te-o prins dă brâncă! Meream dă
la joc, d-aicea, c-aici era jocu', inde-i Lépcsőšu⁶, ș-o fost cea mai mare fericire, dacă te-ai
putut prinde dă brâncă. Dac-ai văzut că vine cineva, iute l-ai lăsat dă brâncă, să nu te vadă!...

Cu serenadă mai tare vineau sâmbăta sara, duminica sara. Ş-atuncea, dacă o vinit cu sărenadu, fata aprindea la geam tri fire dă maşină⁷, şi asta însemna că-i dă primit sărenadu. Dacă nu o aprins maşină, atunci mâne o fâpa dâן danţ!... Or horit mândru, Doamne-or horit!... Odată, când o fost gata sărenadu cu „Rândunelile să duc”, io să mă duc să aprind maşina, pă-ntunerec – că nu ai putut aprinde sterţu⁸, că te-o văzut – am mârş cu fruntea în tocu uşii; mi s-a făcut on cocoş măroc în frunte!...

Aşa or cântat : (cântă) : Când rândunelele, se duc / Pică frunza dâpă nuc / S-aşază bruma păstă vii / Iubita mea, de ce nu vii? / Noapte bună , mândra mea, / Nu ştiu când te-oi mai vedea : / N-a fi mâne, nici poimâne / Să mai viu, mândro, la tine. // Ş-atunci aprindeai maşina, că ăsta o fost capătu'. Şi tot asta era şi unguereşte (cântă pe aceeaşi melodie) : Jó éjszakát kell mondanom, / Nem zavar már a mai dal. / Jó éjszakát szép rózsaszál / Én rólam és álmodazzál //

... O fost tare mândru, credi-mă, dragă! Unde mai auzi amu ficior horind pă uliţă? Socru' lu' Gyuszi⁹, tata lu' Marika, așa horea noaptea, dă stăteai ş-ascultai, cu gura căscată!
(Florica Secan, Chitighaz)

1. pantofi din magh. cipő
2. cei cu papuci de lemn
3. lăutar viorist, din magh. hegedűs
4. vioara, din magh. hegedű
5. ce altfel de lumea era... atunci a fost dragostea adevărată
6. un local public din centrul satului, cu trepte la intrare, din magh. lépcső = treaptă
7. chibrit
8. lampă cu petrol
9. hipocoristic maghiar de la György (Gheorghe)

Joc şi ţuher

Când umblau ficiorii la Levente¹, joia, noi ieram la işcoală. Cu nană-ta Florică-a lu Honfi – ierte-o Dumnezo – şi cu Manţi lu' Podariu, brigada noastră. Apu joia nu duceam taşca² la işcoală : aici, în sân, băgam irca³. Apu, abia aşteptam să ne lesă szünetre⁴, dară, afară! Ei erau p-acolo, p'ângă gard. Că şi ei vineau mai iute la Levente. Şi noi stăteam acolo, să-i videm : Pecuşu, tata lu' Mészáros Flóri...

... Odată, Pecuşu : „Nu-i bai, bată-te Dumnezo, să te bată, lasă că te spu-io pă tine cătă Piri – cătă tanítónéni⁵, cătă dăscăliţă – c-ai fost la joc!” M-o şi spus : „Tanítónéni, Szekán volt a joc-ba!⁶”. No, am gândit, bătutu-m-o Dumnezo! Când o fost szünet⁷, ieşim noi pă folyosó⁸. Şi vine Piri tanítónéni în urma mea, şi şi-o pus brânca pă umăru meu : „Flóra, fiam, hallom, voltál a joc-ba.”⁹ Poţ tu gândi, cum am fost : n-am putut zice că nu. Şi ştiţ ce-o zâs cătă mine, alduiasc-o¹⁰ Dumnezo, acolo ide-i amu? „Nem bai, fiam. A lényeg, nagyon rendesen viselkedni, normálisan”¹¹...

Dă trisprece ani am fost când am început să umblu la joc. Rămânii aveau jocu inde-i amu ABC¹². Ungurii făceau la Népház¹³, inde-i pék¹⁴-u. Acolo făceau ei, ungurii, ţuheru, adică balu'. Românii aveau aci joc dâpă miazăza, ungurii, acolo, sara. Rămânii care-o vrut, s-o dus la unhuri, şi ungurii or vint la joc, la români. Noi, fetile, n-am mârş la unhuri, c-a fost sară. Şi pă fetile unguroi, numa-şa s-or dus la ţuher sara, că s-o dus şi mama cu ele.

(Florica Secan, Chitighaz)

1. formă de pregătire a trupelor civile pentru apărarea patriei
2. geantă, ghiozdan, din magh. táska

3. *caiet, din magh. irka*
4. *în pauză*
5. *tanti învățătoarea*
6. *tanti învățătoare, Secan a fost la joc*
7. *pauză*
8. *coridor, culoar*
9. *Flora, fătul meu, am auzit că ai fost la joc*
10. *binecuvânteze-o, din magh. áldani*
11. *nu-i nimic, fătul meu, important e să te compozi cumsecade, normal*
12. *magazinul mixt*
13. *„Casa poporului” = căminul cultural*
14. *brutăria*

Am știut juca și ungurește...

Eu am umblat la țuher, cum nu! Am știut juca și ungurește, și cu unguorii. Cu tare multe fete-am jucat! La țuher jucam csárdás¹, fox, keringő², polca, tango... La rămâni a fost lungă, mânânațaua, fâgăneasca și iară lungă. Și sârba... Și la rămâni, on danț, doauă, zâceau și ungurește. Ungurii care veneau la joc, jucau numa când zâcea ungurește... Era că să băteau! Așa să băteau, ca cocoși! Ferească Dumnezo! Venea jândarii... Odată, pă ferește-am fugit afară! Atunci or vrut să ne bată pă noi, pă vongheliști! Ne zâcea așa dâpă Vonghel, solgăbirău³ dă la Jula, că el a amăsurat locurile dă căși la oameni cei sāraci, pă vremea ceea. La satu cel nou îi zâcea Vangel-telep⁴.

...Să băteau aiești dânu satu bătrân, cu cei dânu satu cel nou. Nu mai știu dâr ce ne-am sfădit... Or fost dășchise ferestoacile cele. Când or vini jândarii, dâpă alaș⁵ am pus numa așa picioru pă fereastă ș-am fugit. Așa zâceam : alaș; acolo era așa, o ridicătură inde stăteau highiduşii⁶. Atunci i-o crepat falca la Ghibocaș : tăt era sânje.

(Gheorghe Santău, Chitighaz)

1. *ceardaș*
2. *vals*
3. *prefect (din magh. szolgabíró)*
4. *colonia Vanghel*
5. *scenă, podium (din magh. állás)*
6. *lăutarii (din magh. hegedűs = violonist)*

Dă Crăciun

Când o vint Petruca acasă, cîte feluri dă plăcinte¹ am știut face, dânu tăte-am făcut! Da-n primu' an, dă Crăciun, nu l-am așteptat. O zâs că nu poate vini. ...Noi am fost la biserică, tăț'. M-am sâlit s-ajung 'nainte, ca să găt miazăza. Stăteam-naitea gazului² și ferbeam aluatu³, la amiazăzi, în ziua dă Crăciun!

N-o mai fost așa, că Petruca n-o fost cu noi, la biserică, în ziua dă Crăciun... Ș-odată aud la ușă... și intră Petruca cu irhabunda⁴, c-o cujmă măroacă⁵, rusască, cu-n csomag⁶ în spate... adicate, Petruca!

Pă când or ajuns aieștelalț dă la biserică, Petruca o fost în tindă... Că s-or vorbit unguorii acolo, la Moszkva⁷, că ei să pun și sârbătoresc Szenteste⁸. Și el s-o gândit, ș-o adus aminte dă Crăciunu' nost' ș-o zâs cătă ei : „Idefigyeketek, gyerekek! Én haza megyek⁹!” S-o

(Florica Secan, Chitighaz)

1. prăjituri, dulciuri
2. sobă de gătit cu gaze
3. tăiței
4. cojoc de oaie
5. mare
6. bagaj
7. Moscova
8. Seara Sfântă = Ajunul Crăciunului
9. Ia, fiți atenți, copii! Eu plec acasă
10. aeroport
11. pornește, din magh. indulni
12. avion

Scauănu'

De când e biserica, oamenii își cumpără un scauă în biserică, și-și pun numele pe el. Și este obiceiul că dacă moare respectivul, atuncea cineva din din cileghi¹, să cuvine să cumpere scauănu' : pruncu' ori nepotu', ca scauănu' să rămâie în familie. Să zice la noi că scauănu' să bate la litație! Și care dă mai mult, ăla dobândește scauănu'. Nu se moștenește! Dacă tatăl moare, de exemplu, atunci să cuvine ca careva dântre băieți să bată scauănu' lui la litație! Da' numai cela-l poate cumpăra, care-i botezat în biserica noastră. Care e baptist, n-are dreptul! Și dacă din familie nu bate nime, atunci poate bate oricine. Da' nu se cuvine, că se zice : „Uite, cât e de obraznic, că s-a băgat pă el!” Un scauă se poate vinde și cu o sută dă mii dă forinți! Maică-me n-o avut, și-amu, la șaptezăci și tri dă ani, ei doi, bătrânii, s-or vorbit că, no, să cumpere on scauă. Numa mămica o zâs : „Bine, bine, dacă io până-amu n-am avut... Tăt am umblat io la biserică și fără scauă. Să-l cumpărăm pă numile lu' Floricuța!” Adică pă numile meu! Și-am zis : „Mămică, nu-m trabă mie scauă, că și eu am umblat la biserică, și tăt m-am dus și fără scauă, când am vrut!”. „Ba, că nu-i aceea așe, că tu te fâi dă biserica asta, și dă ce să te tragă pă tine dânt-on scauă în altu'?” ...Popa a strâgat în tri duminici că, uite, să bate la litație scauănu' lu' cutare răposată. Numai bărbații poate să bată la litație. Și s-o dus taică-meu, că s-or vorbit ei că până la cinzăci dă mii dau pântru on scauă. Și bărbatu trabă să spună că în numile cui bate. Și tata o zâs că în numile meu. Și-or zâs că-n numile lu' Floricuța lu Chicin, bate taică-său. Și nime nu s-o băgat pă el! Că de obicei să bagă : a lui Vărșendanu, or fost gazde mari, și o murit muierea și are nepoată. Și s-o știut, dară, că vrea să cumpere scauănu, să rămâie în familie, pentru nepoată-sa! Și s-or băgat pă Vărșendanu, și-o dat în jur dă o sută dă mii pentru scauănu' muierei...

Mai nou, ortodocșii își cumpără locurile în morminte. Și păstă puteri, dar își fac cruce! Înainte se făceau inscripțiile în limba română; acum își pun numele în limba maghiară. Eu, pe taică-meu nu l-am auzit niciodată în viață că el ar vrea să aibă ceva, că lui îi trabă ceva. Niciodată! Și cu tri ani în urmă o zâs cătă maică-mea : „No, aici ascultă! Io m-am gândit că sântem bătrâni și trabă să ne cumpărăm locurile.” Și maică-mea o zâs că „Ce ne-om cumpăra locurile și ne-om face crucile, și ne-om uita cătă ele încă douăzeci dă ani! Ce vrei cu crucea, că nu ești tu dă moarte încă!” Dar taică-meu o ținut la asta, ca să nu rămâie cheltuiala pă prunci. „Știu io, zâce, că nu m-or lăsa pă pământ, că și pă mine m-or îngropa,

da' casa noi trebuie să ne-o facem" Maică-mea n-o vrut, și eu am zis că tătica niciodată n-o avut vreo dorință. Tot ce-a făcut, numai pentru noi a făcut. Dacă asta e singura dorință a lui, atunci lasă-l! Și l-am dus la Bichiș², că acolo o vrut, și-o ales din ce material, ce culoare vrea... Și a comandat inscripțiile în românește...Și s-or gândit să facă locul pentru patru.... Că Petruca, s-o prostit el, și-o zâs că dacă el moare, să nu lăsăm să-l îngroape la Căuăcihaz³, și să-l aducem aici. Că nevastă-sa e reformată. Și fiindcă eu nu m-am măritat, și oi rămâne sângură – și asta e cea mai mare durere a lor – dară...poate pântru mine... Da' aste nouă nu ne-au spus, numai eu gândesc că dânr-aceea or făcut loc pântru patru!

(Florica Santău, Chitighaz)

1. familie, din magh. család
2. orașu Békés
3. orașul Mezőkovácsháza

Tăte clopotile l-or petrecut la groapă

Tare trabă să știe omu, că mai la tăte mormintile o fost on clopot... Și-atuncea l-or biciulit² uomu ceta care-o murit, că cum o zâs cel d-odată, tăte clopotile l-or petrecut la groapă. În zâua dă astăz, nu mai știu... C-așa văd că mâne-poimâne, tăte clopotile or tăce. C-așe programuri duc amu și mnemții, că dacă nu ei îngroapă mortu, atuncea nici nu lasă să tragă clopotu satului pântru om... Dârt-acee, eu așa țin minte, că noi am dat banii-acee și pântru clopotu acela. În vreme-cee l-am tras sus, când erau pruncii noștri mici, că clopotul cel mare l-or dus mnemții, d-or făcut tunuri dânel.

Ș-amu, nu mai putem face nimic, că nu ne lasă să tragă clopotu dâpă noi, numa atuncea dacă popa-ceta dânel beserica mnemțască îngroapă mortu. Înc-avem năroc c-avem clopotu-ceta mic, dâ la morminte, c-acela ne mai scoate... Și-acela-l petrece pã uom pã calea cea dâpă urmă.

(Petre Sabău, Aletea)

1. cinstit, din magh. becsülni

Lista interlocutorilor

Numele oficial	Numele românesc	Porecla	Anul și locul nașterii	Studii, religie	Observații
Godzsané	Florica Purdi, căs. Godja		1932, Otlaca Pustă	Școala elementară în limba maghiară, ortodoxă	Interviu: Rodica Colta, iulie, 1999
Gulyás György	Gheorghe Guleș	A lu' Totoicu	1925, Chitighaz	Ortodox	Locuiește în Aletea, intervii: Mihaela Bucin, decembrie 2001
Higyisán Joákim	Ioachim (Atea) Hidișan	A lu' Mecu	1920, Cenadul Unguresc	6 clase, școala confesională ortodoxă	Interviu: Mihaela Bucin, ianuarie 2002
Iszáiné	Maria Nechita, căs. Isai		1921, Săcal	5 clase în limba maghiară, ortodoxă	Interviu: Irina Garami, 1984
Iván Illés	Ilie Ivan		1923, Aletea	Ortodox	Interviu: Gheorghe Bágy, ianuarie, 2002.
Kassai Péter	Petre Cure	Cure	1909, Chitighaz	N-are școală, baptist	Interviu: Alexandru Hoțopan, 1980
Marianucz Vazul	Văsăile Mărienuț	A lu' Balmoș	1931, Cenadul Unguresc	Patru clase la Școala confesională greco-ortodoxă din Cenad, trei clase gimnaziale la gimnaziul Csanád Vezér din Macău	Interviu: Mihaela Bucin, februarie, 2001
Márkus Györgyné	Ana Isai	D'a lu' Isai	1935, Micherechi	3 clase, ortodoxă	Locuiește prin căsătorie în Aletea; Interviu: Gheorghe Bágy septembrie 2001
Mócz György	Gheorghe Moț	Pripe	1903, Otlaca Pustă	O clasă în limba maghiară, ortodox	Interviu: Mihaela Bucin, martie 1992
Rokszin Tivadar	Teodor Roxin		1924, Micherechi	Studii secundare la Salonta; Oradea și Șimleul Silvaniei. Preot în Otlaca Pustă din 1958.	Interviu: Mihaela Bucin, februarie, iunie 1993
Szabó Péter	Petre Sabău	A lu' Negru	1926, Aletea	Ortodox	Interviu: Gheorghe Bágy, ianuarie, 2002
Szántó Flóra	Florica Santău	Floriceața lu' Chicin	1959, Chitighaz	Școala generală și liceul în limba maghiară, institut pedagogic: română-rusă, ortodoxă	Interviu: Mihaela Bucin noiembrie, 2000
Szántó György	Gheorghe Santău	A lu' Chicin	1926, Chitighaz	2 clase în limba maghiară, ortodox	Interviu: Mihaela Bucin noiembrie 2000
Szántó Györgyné	Florica Secan, căs. Santău	d-a lu' Gugu	1928, Chitighaz	6 clase în limba maghiară, ortodoxă	Interviu: Mihaela Bucin, noiembrie, 2000

BIBLIOGRAFIE:

Cioca Ștefan

1993 : *Biserica Baptistă din Chitighaz 1891-1993*, Budapesta

Colta Elena Rodica

2001: *Poveștile de întemeiere a satului Otlaca Pustă – o sursă alternativă pentru istoria românilor din Ungaria*, în *Simpozion. Comunicările celui de al X-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, Giula*, p 130-143.

Constantinescu Nicolae

1986 a *Povestirea Fișe pentru un dicționar de folclor (V)*, în *Revista de etnografie și folclor*, tom 31, nr. 1, București, p. 42-45.

1986 b: *Lectura textului folcloric*, Editura Minerva, București.

1988: *Implicații teoretice în delimitarea categoriilor narative contemporane*, în *Memoriile Secției de Filologie, Literatură și Arte, Academia Română, Seria IV, X*, București, p. 97-103.

2000: *Etnologia și folclorul relațiilor de familie*, Editura Univers, București.

Copans Jean

1999: *Introducere în etnologie și antropologie*, traducere de Elisabeta Stănciulescu și Ionela Ciobănașu, Editura Polirom, Iași.

Csobai Elena

1993: *Personalități marcante. Iosif Ioan Ardelean (1849-1920)*, în *Chitighaz. Pagini istorico-culturale*, Budapesta, p.121-123.

1996: *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Giula.

Evseev Ivan

2001: *Insularitatea – model cultural și paradigmă etnică*, în *Revista de etnologie*, vol. X, Editura Universității de Vest, Timișoara, p. 65-71.

Féja Géza

1980: *Viharsarok (Colțul Vîforului)*, ediția a III-a, (prima ediție a apărut în 1937), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Fifor Mihai

2001: *Performarea în context indus – Forme de construire a identității într-o minoritate etnică*, în *Revista de etnologie*, vol. X, Editura Universității de Vest, Timișoara, p. 93-107.

Hedeșan Otilia

2000: *Pentru o mitologie difuză*, Editura Marineasa, Timișoara.

Laplatine François

2000: *Descrierea etnografică*, traducere din limba franceză de Elisabeta Stănciulescu și Gina

Misaroș Teodor

199 : *Din istoria comunităților Bisericești Ortodoxe din R. Ungaria*, Tankönyvkiadó, Budapest.

Panea Nicolae – Bălosu Cornel – Obrocea Gheorghe

1996: *Folclorul românilor din Timocul bulgăresc*, Editura Omniscop, Craiova.

Pop Mihai

1932: *Contribuție la studiul limbilor speciale din Cornova: păsăreasca*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, X, nr. 1-4, p. 443-446 (reluat în *Mihai Pop – Folclor Românesc*, vol. II, p. 5-9, ediție îngrijită de Nicolae Constantinescu și Alexandru Dobre, Editura Grai și suflet – Cultura națională, 1998, București).

Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 256.

1986: *Povești ardelenesti. Basmе, legende, snoave, tradiții și povestiri*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Netea, Minerva, București.

Pusztainé Madar Iona

1983 : *Uradalmi cselédek Békés megyében (Argații din județul Bichiș)*, Békéscsaba

Santău Gheorghe

2001: *Amintiri...*, Editura NOI, Giula.

Sinka István

1943: *A fekete bojtár vallomásai (Mărturisirile ciobănașului negru)*, Budapest.

Somogyi Gyula

1912: *Arad Vármegye és Arad Szab. Kir. Város Néprajzi Leírása (Descrierea etnografică a Comitatului și a orașului Arad)*, Arad

Știucă Narcisa Alexandra

2000: *Transcrieri infidele File din istoria orală a unui sat*, Inspectoratul pentru cultură al județului Bacău, Editura Corgal Press, Bacău.

Vultur Smaranda

1997: *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan 1951-1956*, Editura Amarcord, Timișoara.

2000: *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*, Editura Nemira, București.